

Itella Green

SKÄRGÅRDSLINJEN SAARISTOLINJA

ÅBO - VEPSAREN - HANKA - SJÄLÖ - NAGU - GULLKRONA

UPPLEV SKÄRGÅRDEN MED OSS!

DAGLIGA TURER, CHARTER, PAKETRESOR, TRANSPORTER
& OFÖRGLÖMLIGA ÄVENTYR

www.saaristolinja.fi | 040 0176684

REDERI AB
VITHARUN

Skärgård

NR 3/2019 - ÅRGÅNG 42 - TIDSKRIFTEN SOM DOKUMENTERAR ETT KULTURARV

400 år på Sjalö

Skärgård 3 / 2019: 400 år på Sjalö

Spetälska / Vansinne / Klimatforskning

SKÄRGÅRD 3/2019

400 år på Sjalö

Från spetälska till havsforskning under 400 år på Sjalö / Pia Prost.....	2
Nytt inom skärgårdspolitiken / Nina Söderlund.....	4
En vandring över ön / Charlotte von Haartman.....	5
Vad berättar arkeologin om 1600-talets Sjalöbor? / Mikko Helminen.....	10
Folk på Sjalö under fem århundraden / Ilppo Vuorinen.....	15
En uppsyningsmans dokument från hospitalet / Pia Prost.....	27
Kvinnorna på Sjalö hospital 1889-1944 / Jutta Ahlbeck.....	28
Författaren som förvaltare eller utnyttjare? / Johanna Holmström.....	34
Samhörighet på 1930-talets Sjalö / Nina Söderlund.....	37
Eila och Heikki är dagens Sjalöbor / Julia Ajanko.....	44
Pro Seili-Sjalö värnar om sjukhusöns kultur / Anne Wilenius.....	50
Forststyrelsens roll på Sjalö / Mikael Nordström.....	57
Turismen på Sjalö / Gustav Ramberg.....	60
Långtidsuppföljningen är en av forskningsinstitutet styrkor / Jari Hänninen.....	62
Sjalöforskning kring klimatförändringen / Jari Hänninen.....	65
Marjut Rajasilta - snart 50 år med strömmingsforskning på Sjalö / Julia Ajanko.....	68
Minnen från två ÅA-kurser på Sjalö på 1970-talet / Tore Lindholm.....	72
Framstående fästingforskning på ön / Julia Ajanko.....	74
Fältstationer i Finland.....	78
Skärinytt.....	80
Sista bilden.....	84

Prenumerera på Skärgård!

Nr 1/2003	Strandhugg i Österbotten (104 s.) slutsåld
Nr 2/2003	Ekologer, eldsjälur och föränderlig mångfald (112 s.)
Nr 3/2003	Åspingen - bortglömt kulturarv? (72 s.)
Nr 4/2003	Vårt unika träbåtsarv (96 s.) slutsåld
Nr 1/2004	Estlandssvenska Aiboland (136 s.)
Nr 2/2004	Utö fyr- och lotssamhälle (120 s.) slutsåld
Nr 3/2004	Kustliv och skärgårdskultur (88 s.)
Nr 4/2004	Tillståndet i Östersjön (72 s.)
Nr 1/2005	Folkloristik (72 s.)
Nr 2/2005	Kökar (64 s.) slutsåld
Nr 3/2005	Arktiska latituder (80 s.)
Nr 4/2005	Landskap i förändring (76 s.)
Nr 1/2006	Skärgårdens nya konstellationer (88 s.)
Nr 2/2006	Åländska skärgårdskommuner (88 s.)
Nr 3/2006	Ur västnyländska annaler (84 s.) slutsåld
Nr 4/2006	Sibbo - hotad kulturbygd (84 s.)
Nr 1/2007	Skärgård 30 år (84 s.)
Nr 2/2007	Norra Kvarkens landhöjningsrike (68 s.)
Nr 3/2007	Finska kriget 1808-09 (108 s.) slutsåld
Nr 4/2007	Trettio årgångar med Skärgård (64 s.)
Nr 1/2008	Skärgårdssamarbetet 30 år (68 s.)
Nr 2/2008	Natur i förändring (60 s.)
Nr 3/2008	Museer i kustland och skärgård (60 s.)
Nr 4/2008	Sydbottnisk horisont (80 s.)
Nr 1/2009	Arkeologi (80 s.)
Nr 2/2009	Vårt värdefullaste kapital (64 s.) slutsåld
Nr 3/2009	Kimitoön (60 s.)
Nr 4/2009	Naturfientlig populism (72 s.)
Nr 1/2010	Skärgårdsdelegationen 60 år (100 s.)
Nr 2/2010	Korpo, ytterst i staden (72 s.)
Nr 3/2010	Energi och miljö (60 s.)
Nr 4/2010	En senhöstdag i skärgården (88 s.)
Nr 1/2011	Öborna berättar (84 s.)
Nr 2/2011	Konst och kultur (84 s.)
Nr 3/2011	Glesbygd i förändring (68 s.)
Nr 4/2011	Resurslandskapet (80 s.)
Nr 1/2012	Kaj Dahls skärgårdsarv (108 s.) slutsåld
Nr 2/2012	Mervärde i Skärgård (84 s.)
Nr 3/2012	Skutor och farleder (68 s.)
Nr 4/2012	Kvinnokraft (76 s.)
Nr 1/2013	Om jakt & fångst (84 s.)
Nr 2/2013	Från Okavango till Kuggom (76 s.)
Nr 3/2013	Uppdrag i norr (76 s.)
Nr 4/2013	Mat som hantverk (80 s.)
Nr 1/2014	Skärgårdshavet jubilarer (88 s.)
Nr 2/2014	Ur Anders Munsterhjelm's dagböcker (88 s.) slutsåld
Nr 3/2014	Föreningsaktörer i skärgård (88 s.)
Nr 4/2014	En trend att bryta (80 s.)
Nr 1/2015	Att dokumentera är viktigt (80 s.)
Nr 2/2015	Hangö - mitt i havets famn (108 s.)
Nr 3/2015	Öar och skär (88 s.)
Nr 4/2015	Kekkonen i skärgård (72 s.)
Nr 1/2016	Rosenholm, Lillmälö och Stundars (80 s.)
Nr 2/2016	Skärgårdsturism (72 s.)
Nr 3/2016	Sol och vatten (72 s.)
Nr 4/2016	Finland 100 år (72 s.)
Nr 1/2017	Konst (76 s.)
Nr 2/2017	Skärgårdens mat (80 s.)
Nr 3/2017	Dass, solkraft och hållbarhet (76 s.)
Nr 4/2017	Skärgård 40 år (80 s.)
Nr 1/2018	Vinter och is (88 s.)
Nr 2/2018	Den nya generationen (88 s.)
Nr 3/2018	Från fåglar till Pipping (72 s.)
Nr 4/2018	Våra dialekter (80 s.)
Nr 1/2019	Vdring genom nordiskt kulturlandskap (80 s.) slutsåld
Nr 2/2019	Vrak och skeppsbrott (92 s.)

Prenumerera via www.skargard.fi eller anita.julin@abo.fi, tfn: (02) 215 4944. Årsprenumerering i Finland endast 46 €, utomlands 50 €. Lösnummer kostar 15 €/st inklusive porto. Prenumerationen är förtjäpande tills den sägs upp.

www.skargard.fi

Skärgård

NR 3-2019, årgång 42

TEMA: 400 år på Själö

Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (SIÅA) för presentation av aktuell skärgårdsforskning samt diskussion kring frågor som rör skärgården och våra svenska kustbygder.

WEBBSIDA: www.skargard.fi

ANSVARIG UTGIVARE: SIÅA/Chefredaktör Nina Söderlund

REDAKTÖR: Pia Prost,
e-post: prost.pia@gmail.com
Tfn: +358 (0)50 338 1710
Postadress: Arken, Fabriksgatan 2 G,
20500 ÅBO, Finland.

Tidskriften Skärgård utkommer med 4 temanummer per år.

ÅRSPRENUMERATION (fortlöpande) kostar 46 € i Finland och 50 € utomlands. Lösnummer 15 €.

PRENUMERATIONER via www.skargard.fi
eller Anita Julin, tfn: (02) 215 4944,
e-post: anita.julin@abo.fi

LEDNINGSGRUPPEN FÖR SIÅA 2018-2020

Ordförande PM, utbildningsplanerare Nina Söderlund
suppl. PM, utbildningschef Mona Riska

FL, föreståndare Kasper Westerlund
suppl. FM, skärgårdsguide Charlotte von Haartman

FD, docent, universitetslärare Mikael von Numers
suppl. PM, kommundirektör John Wrede

FD, universitetslärare Blanka Henriksson
suppl. PM, utvecklingschef Gunilla Granberg

FD, docent, universitetslektor Katriina Siivonen
suppl. FM, utvecklingschef Olle Lerche

FM, koordinator Katja Bonnevier
suppl. PM, skärgårdsombudsman Sami Heinonen

PD, professor Kjell Andersson
suppl. FM, doktorand Maria Johansson

FM Julia Ajanko (FÖSS)
suppl. EM, verksamhetsledare Micaela Jansson (FÖSS)

 SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND
Birger Petterssons fond

Konstsamfundet

William Thuring's stiftelse
Centret för konstfrämjande (Taike)
Tidskriftscentralen rf.
Stiftelsen Martha och Albin Löfgrens kulturfond

LAYOUT, OMBRYTNING OCH PRODUKTION:

Gosmos Factory Ab, Åbo

TRYCK: Grano Oy, Vasa

© 2019 Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi

ISSN 0356-9381

PÅRMEN:

Okänd kvinna på Själö.
Foto: Ilse Bergmans arkiv

Från spetälska till havsforskning under 400 år på Själö

Text: Pia Prost

Under mitt första studieår sprang jag bokstavligen på en barndomsvän jag inte hade sett på länge utanför Åbo Akademis huvudbibliotek. Efter att vi pratat om åren som gått sen vi sist sågs, berättade hon att hon just hade fått frågan om hon ville skriva sin pro gradu om tvångsintagna kvinnor på ett mentalsjukhus, placerat på en isolerad ö i Åbolands skärgård. Där och då fick jag för första gången höra talas om Själö.

Föga visste vi då att **Jutta Ahlbecks** gradu och påföljande forskning skulle få sådana ringar på vattnet. Avhandlingen om kvinnorna på Själö hospital kom att väcka stor medial uppmärksamhet och är bland allmänheten en av akademins mest kända avhandlingar genom tiderna.

Inte visste jag heller att jag själv en dag skulle hamna på Själö, som nyutexaminerad marinbiolog. Med i packningen hade jag Juttas blåa pro gradu, och det var med viss vördnad jag steg iland från förbindelsebåten. Dagarna fylldes av algforskning, men lediga kvällar lockades jag ofta till kyrkan och de rätt få gravstenarna utanför, där Själs historia kröp riktigt nära inpå. Närvaron av alla de som under hundratals år hade vandrat här innan mig, sett vattent glimma i havsviken, känt samma stenar

under fötterna och gläntat på den knarrande kyrkdörren, blev ibland nästan påtaglig.

När jag genom arbetet med detta nummer tittat tillbaka på fyra århundraden på Själö, slås jag av hur dagsaktuella öns alla verksamhetskedan känns. Inte ens kopplingarna till spetälskan känns så långsökta, när man kan läsa att det ännu idag finns leprakolonier, så kallade leprosarier, i länder som Indien och Kina. Sjukdomen kan relativt enkelt botas genom en långvarig antibiotikakur - enligt Världshälsoorganisationen har 16 miljoner individer i världen botats under de senaste 20 åren. Men spetälskan är fortfarande mycket stigmatiserande, vilket ofta förhindrar en tidig behandling.

Stigmatiseringen av personer med psykisk ohälsa då? Hur långt har vi kommit här?

Nej, samhället upprätthåller inte längre därhus på isolerade öar, dit mentalpatienter skeppas för att aldrig återvända. Men allmänhetens attityder gentemot personer med psykisk ohälsa har inte nämnvärt förbättrats under de senaste åren, visar forskning från Lunds universitet. Detta trots att mer än hälften av alla sjukskrivningar, 50,6 procent, grundar sig på psykisk ohälsa, enligt MIELI Psykisk Hälsa Finland rf. Kostnaden för psykiska sjukdomar beräknas till 11 miljarder euro per år. Medan de ekonomiska bidragen

till sjukdomar som cancer och hjärtsjukdom ökar, är det mycket svårare att få loss pengar för psykologisk och psykiatrisk forskning.

Mee too-kampanjen har med all (o)önskad tydlighet lyft fram kvinnors utsatthet än idag. ”Själökvinnornas berättelser påminner oss om hur viktigt det är att de historiska erfarenheterna tas på allvar för att kritiskt kunna granska vår samtid, som även den alltid är historisk”, som Jutta Ahlbeck skriver i sin artikel.

Dagens forskning på Själö har ofta en klar framtidskoppling. I artiklarna om Skärgårdshavets forskningsinstitut kan du till exempel läsa mer om hur man genom havsforskningen kan följa förändringarna i klimatet.

Välkommen till Själö. En mycket fascinerande ö, som du till skillnad från många andra genom åren fritt kan lämna närhelst du själv önskar.

Pia Prost
Redaktör

050-338 1710
pia.prost@abo.fi

Foto: Julia Ajanko

Nytt inom skärgårdspolitiken

Text: Nina Söderlund

förra numret skrev vi om några ärenden som väldigt mycket berör skärgårdsborna. Först och främst postservicen. I skrivande stund har ilskan gentemot förslaget om att sänka de anställdas löner medan chefen själv har omoraliskt hög lön, dominerat debatten i Finland. Då det visat sig att landet äntligen har en minister, **Sirpa Paatero**, som är beredd att göra något och inte bara himla sig, kan också skärgården dra nytta av det. Förslaget om att försämra postservicen i vissa delar av skärgården beror ju på att Posti skall spara stora summor, och om man vågar göra det enda rätta, det vill säga att minska på vinstkraven, kan också skärgården och glesbygden få sin post. Det står faktiskt i regeringsprogrammet. Och som vi konstaterade i förra numret: ingen har kunnat påvisa vad man sparar på att försämra postservicen i skärgården.

Sen har vi härvan gällande fastighetsskatten. Nu har en del fått lite lägre fastighets-skatt, men ännu verkar kriterierna vara ganska besynnerliga. Många kommer fortsättningsvis att söka ändring, och det är bra då hela frågan finns i regeringsprogrammet. Frågan är inte helt lätt att lösa rättvist (eftersom det förstås gäller hela landet), men däremot verkar det finnas en viss enighet om att till exempel Natura-områden helt borde befrias från fastighetsskatt. Det skall bli intressant att följa med denna följetong, och här kan man tydligt se att nationella Skärgårdsdelegationen kommer att ha en viktig roll i

att föra fram just skärgårdens särskilda behov för att kunna hållas levande, på riktigt.

I september har statsrådet utnämnt en ny Skärgårdsdelegation. Ordförande blev **Sandra Bergqvist** från Svenska Folkpartiet, hemma från Nagu. Det blir alltså två från Nagu i delegationen, då undertecknad, Vänstern, fortsätter. Andra i skärgården fast bosatta svenskspråkiga finns där inte, men rätt många andra som starkt kommer att stöda skärgården: **Helena Särkijärvi** (Gröna) från Pargas, **Ilkka Kanerva** (Saml) från Åbo men hemma från Lokalax och **Vilhelm Junnila** (Sannf) från Nådendal. Förra ordföranden **Hanna Kosonen** (Centern) är nu minister, inte så illa det heller.

Också i övrigt är kustområdena bättre representerade i denna delegation än i den förra. Det kommer att ske en del förändringar i verksamheten, bland annat mera synlighet också utanför Helsingfors. Huvudstadsregionen är viktig, därför att till delegationens viktigaste uppgifter hör att påverka bland annat ministerierna, vars representanter är med på mötena. Men det är ju skärgårdsborna som bör få veta mera om vad delegationen kan åstadkomma.

NINA SÖDERLUND

är medlem i Skärgårdsdelegationen, bosatt på Ramsö i Nagu.

nina.soderlund@abo.fi
+358 50 527 8180

ARTIKELFÖRFATTAREN

En vandring över ön

Text: Charlotte von Haartman, Foto: Julia Ajanko

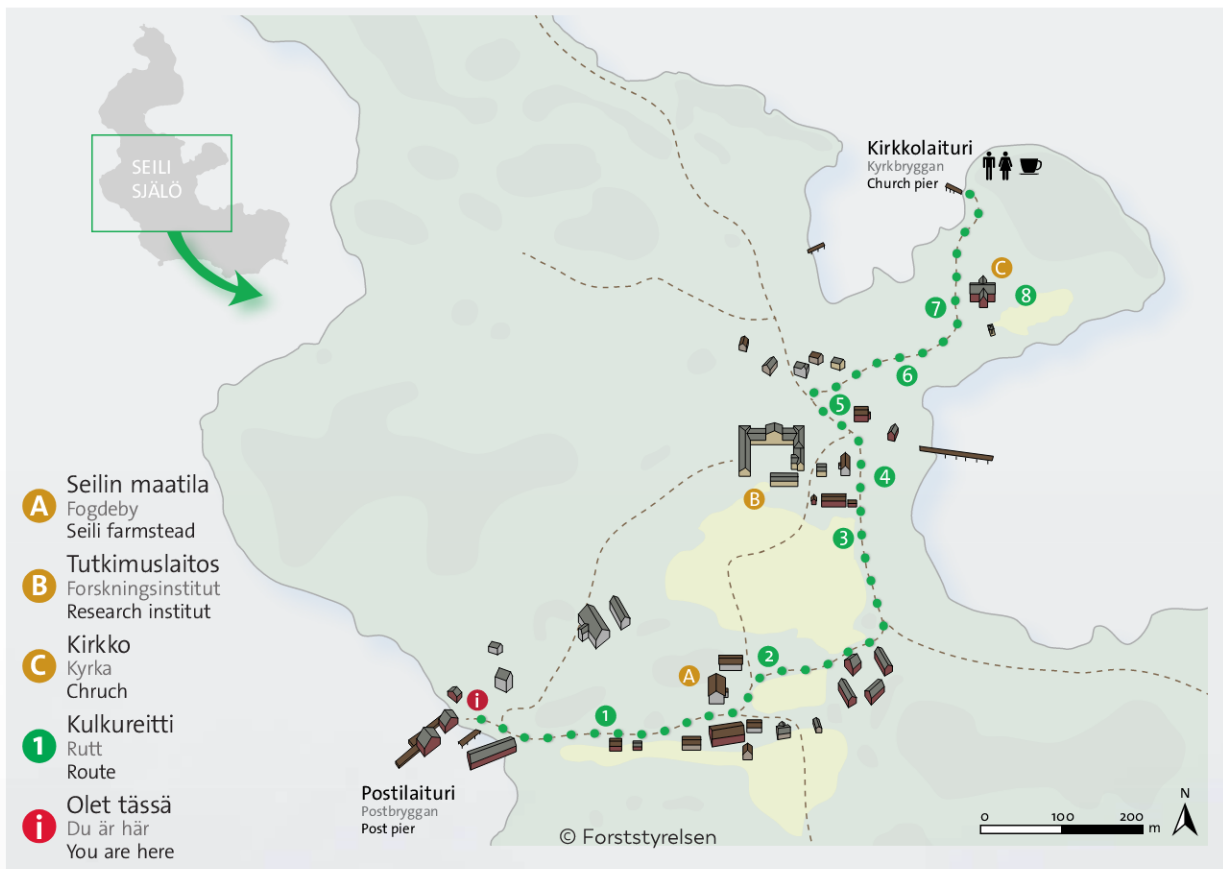
Den legitimerade skärgårdsguiden Charlotte von Haartman bjuder oss med på en guidad vandring över Själö, från förbindelsebåtsbryggan på den sydvästra delen av ön till Själö kyrka på den nordöstra.

Vi stiger iland på förbindelsebåtsbryggan, som ligger i riktning mot Kyrkbacken i Nagu. Till vänster efter landhuset ser vi en välskött sommarstuga, en av de tretton som finns kvar sedan den tid mentalsjukhusets personal bodde i egna hus. Vid bryggan ligger några av de båtar som betjänar Åbo universitets personal på ön. Litet längre fram till höger finns ett nytt, stort båthus, som likaså tillhör universitetet.

Vi går uppför backen mot mitten av ön. Till höger växer en prydlig björkskog, plan-

terad då sjukhuset lämnade ön och det inte mera fanns användning för alla åkrar och ängar som behövdes för att förse sjukhuset med mat. Mitt i backen till vänster ser vi en infotavla, med upplysningar om ön.

VÄGEN VÄNDER runt ett stort, ljust hus. Det här är Fogdeby, huset som en gång byggdes som bostad åt sjukhusdirektören och som idag bebos av universitetets anställda. Snart ser vi röda uthusbyggnader och ute på ängen syns ett rött bostadshus. Efter gården delar sig vägen och man kan gå en kortare väg till huvudbyggnaderna, men vi vänder till höger ner mot stranden. Här ligger en

Längst upp skymtar det vita huset Fogdeby, som byggdes som bostad för sjukhusdirektören.

husgrupp, som ser ut som om den alltid varit där. I själva verket är den bara några år gammal och har byggts för att universitetets studerande ska ha någonstans att bo.

När vi vandrar längs stranden ser vi mycket tydligt hur vassen numera frodas, när det inte längre finns så många kreatur som betar på strandängarna. På Sjalö ängar betar visserligen biffdjur, men de är alldeles för få. I slutet av raksträckan längs stranden kunde man för några år sedan se fingerborgsblomma bland den nedtrampade vassen.

VIGÅR in genom porten och kommer in på det gamla sjukhusets gårdsplan. Till vänster ligger en uthuslänga där man en del år via en videolänk kunnat följa med hur Sjalös fiskgjusar sköter sina ungar. Längre upp till vänster ligger ett litet välskött gult stenhus. En gång i tiden var det generatorskjul, då Sjalö som en av de första platserna i landet fick

elektrisk ström. I dag fungerar det som disko för studerande. Det höga röda huset till höger är Fyyri, det som redan år 1827 byggdes som bostäder för personalen. I dag är det studentbostäder, som även kan hyras av besökare.

Huvudbyggnaden, byggd i mitten på 1800-talet, är inspirerad av C.L. Engel, men ritad av Åbos stadsarkitekt P.J. Gylich. I dag får besökande också röra sig inne i byggnaden och se museicellen, där man kan tänka sig in i den mentalsjukas situation. Ännu får några år sedan var huset så att säga fridlyst, för att forskarna skulle få ro.

Nu vänder vägen brant åt höger. Uppe på den lilla backen som vägen vänder runt finns lämningar av 1700-talets sjukhus. Där har forskarna grävt fram husgrunder och annat som berättar om det tidiga hospitalet. Nedanför backen ligger det modernare sjukhusets bagarstuga och bastu, i dag bostäder.

Huvudbyggnaden ritades av Åbo stadsarkitekt P.J. Gylich

Byggnaden Fyryi, som kan bokas av besökare

När vi vandrar vidare passerar vi ett litet gult stenhus. När det byggdes var det förmodligen världens vackraste svinstia. I dag används det för studier av havets tillstånd.

VÄGEN GÅR över ett gammalt sund som en gång skilde Sjukholmen från det egentliga Sjalö. På vårarna växer här mängder av gullvivor, och vid högvatten kan man nog ha användning för gummistövlar. Men i dag är det soligt och vi kommer torrskodda fram till målet för vår vandring, den gamla sjukhuskyrkan. Vi beundrar den fristående

klockstapeln, som är en exakt kopia av den som byggdes här år 1734. I kanten av gårdsplanen, med ryggen mot den äng där de spetälskesjuka begravdes, står ett kors till minne av sedan länge avlidna sjuka, som frimurare från Pargas lät sätta upp 1984.

Nu stiger vi upp för trappan till den gamla, röda träkyrkan, som troget stått på sin plats sedan år 1733, öppnar dörren och stiger in.

*Charlotte von Haartman
är skärgårdsguide, bosatt i Pargas.
charlotte@crawler.com*

År 1624 förflyttades en liten träkyrka som tillhört S:t Görans hospital i Åbo till Sjalö. En ny, ännu idag stående korskyrka i stock, byggdes på den gamla kyrkans plats under åren 1733-1734. Kyrkan hade en skild ingång för de patienter med spetälska och omgavs av en gravgård. Kyrkan är öppen under sommarsäsongen.

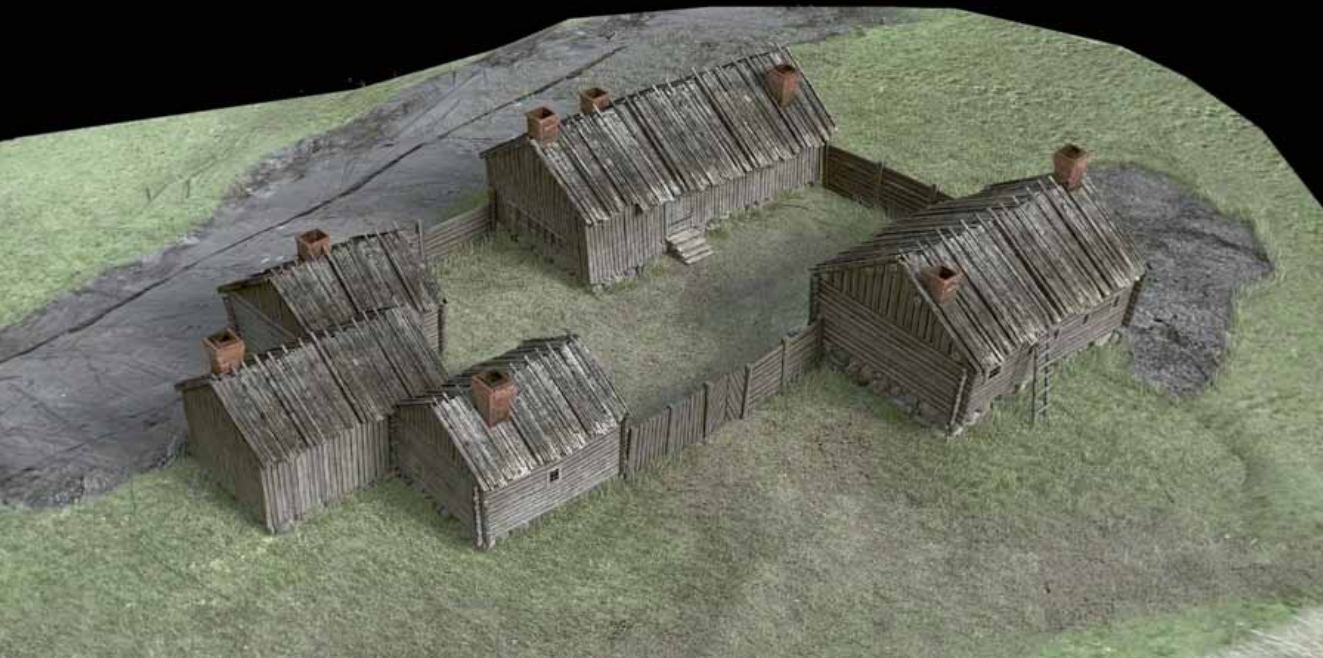

Anne-Mari Liira gräver ett schakt utanför Själö kyrka under Skärgårdshavets forskningsinstituts öppet hus-dag år 2010. Foto: Mikko Helminen

Vad berättar arkeologin om 1600-talets Själöbor?

Text: Mikko Helminen

Under åren 2009 - 2011 utfördes Åbo universitet arkeologiska undersökningar på Själö hospitalsbacke och på Sjukholmen. Genom olika fynd och fysiska lämningar ville man komplettera den bild av platsen som de skriftliga källorna ger. Kan de materiella spåren hjälpa oss förstå hospitalet ur ett byggnadshistoriskt och arkitektoniskt perspektiv? Vad kan arkeologin berätta om synen på människorna och deras vardag, och kan arkeologin synliggöra dem som man valt att utestänga från de skriftliga beskrivningarna?

Digital rekonstruktion över dårhustomten på Sjalö under 1700-talets andra hälft. Modellen skapades som ett samarbete mellan arkitekt och historiker Panu Savolainen, Animation & VFX studio Nopia Ab och artikelns författare.

Förberedelserna inför flytten av S:t Görans hospital i Åbo till en avlägsen plats utanför stadens gränser påbörjades för exakt 400 år sedan. Rekognoseringarna ledde den 8 mars 1619 till ett beslut om att det nya hospitalet skulle grundas på Sjalö, strax utanför Nagu längs med farleden till Åbo. Redan samma år uppfördes ett första provisoriskt boningshus för de leprasjuka av de två lokala bondgårdarna, som även ansvarade för boningshusen. Själva byggnationen fick fart först under nästföljande år och inrättningen färdigställdes till hösten 1624.

ÅRTIONDENA EFTER reformationen var en tid av ökande samhällsbyggnation inom kungariket Sverige. Kännetecknande för dessa tider var en omvandling av sådan verksamhet som dittills långt varit baserad på barmhärtighet och allmosor, till institutionella välfärdsinrättningar som under 1500-talet skulle falla mer eller mindre under kronans makt. Helt nya så kallade kronohospital grundades alltså i början av 1620-talet på Sjalö och strax därpå, i början av 1630-talet, på Korsholmen i Kronoby socken i Österbotten. Även Helsingfors stad, Åland och Kajaneborg hade sina kronohospital.

Hospitalsinrättningar har betraktats som intressanta forskningsobjekt ända sedan 1880-talet då läkaren och historikern **Lars Wilhelm Fagerlunds** utförde sin forskning kring finska hospital. Den hittills mest omfattande studien kring medeltida och tidigmoderna hospitalsinrättningar i Finland gavs ut år 1973. Teologen och historikern **Åke Sandholms** forskning kring skriftliga källor ger en överblick över sociala förutsättningar och kyrkligt liv vid hospitalen på Sjalö och Korsholmen.

Kännetecknande för dessa studier har dock varit en begränsning till skriftliga källor. Avsaknaden av detaljerad samtida dokumentation från framförallt början och mitten av 1600-talet, då leprasjuka dominerade inrättningarnas verksamhet, har flyttat fokus till 1700- och 1800-talen. Vid den här tiden hade hospitalen till stor del redan omorganiserats till så kallade dårhus, som så småningom skulle fortsätta som mentalvårdsanstalter.

NÄR MAN behandlar synen på välfärdsinrättningar under de första århundradena efter reformationen, bör man titta närmare på vilka aktörer som lyfts fram i de samtida skriftliga dokument som ligger till grund för studierna. Med undantag av den åländske

”

PÅ SJUKHUSBACKEN, EN BIT FRÅN DEN INRÄTTNING SOM ÄNNU IDAG LIGGER PÅ PLATSEN, DOKUMENTERADES REDAN SOMMAREN 2009 EN GRUPP HUSGRUNDER. MED HJÄLP AV EN KARTA ÖVER HOSPITALET FRÅN 1811 IDENTIFIERADES DE SOM DEN ÄLDRE DÅRHUSINRÄTTNINGEN, SOM FÖREGICK DAGENS KOMPLEX FRÅN 1800- OCH 1900-TALEN.”

kontraktsposten **Boëtius Murenius**, som ger en detaljrik bild av den lokala hospitalsinrättningen på Gloskär utanför Föglö vid 1600-talets mitt, utblir de leprasjuka personerna närapå helt i de samtida handlingarna. Därtill måste man ifrågasätta de få existerande dokumentens representativitet och subjektivitet. Dokumenten består främst av samtida inventarielistor och syneinstrument som kronan upprättat. Texter om ting, som en gång har bildat delar av ett nätverk mellan människor, byggnader och platser.

Så vilka är de andra aktörerna, det vill säga de som utelämnats från syneinstrumenten eller endast undantagsvis beskrivs ur de andras perspektiv? Om vi väljer att lyfta fram de leprasjuka som tvingades leva sin sista tid isolerade på holmar strax utanför samhällets utkanter, kan man fråga sig om den arkeologiska metoden ger oss möjligheter att nå dessa individer.

SJÄLÖ OCH dess omgivning, Kyrknäset och det gamla sjukhusområdet på huvudön i synnerhet, inventerades arkeologiskt under tre somrar åren 2009 - 2011. Projektet inleddes med en mer översiktlig arkeologisk utredning av ögruppen som ledde till upptäckten av ett dussintal fornminnen från förhistorisk tid fram till hospitalets sista årtionden. Området ansågs ha potential för mer fördjupande arkeologiska undersökningar, som sedan organiserades under åren 2010 och 2011 i samarbete mellan läroämnet arkeologi och Skärgårdshavets forskningsinstitut vid Åbo universitet. Ansvariga för undersökningsprojektet på Själö var undertecknad tillsammans med **Juhana Ahlamo** och **Anne-Mari Liira**. Utgrävningarna genomfördes av en rad nyfikna volontärer och studerande vid Åbo universitet.

UTGRÄVNINGARNA KONCENTRERARDES till det historiska hospitalsområdets absoluta centrum, invid hospitalskyrkan samt vid det gamla därhuset. Området är ett po-

pulärt utflyktsmål för såväl guidade grupper som enskilda seglare och ringvägsfarare. Det var alltså oundvikligt att undersökningarna skulle ha ett tydligt publikt syfte. De arkeologiska upptäckterna presenterades direkt för besökarna, vilket skapade ett naturligt forum för att reflektera över hospitalet som en del av vårt gemensamma kulturarv. Utgrävningarna pågick från tidig morgon till sen kväll och besöktes dagligen ett femtiotal intresserade.

Utöver rikliga mängder byggnadsfragment bestod fyndmaterialet av såväl vardagliga ting såsom skärvor av rödgodsfat och en bordskniv, samt av ben som uteslutande utgjordes av slaktavfall. Även om fynden inte berättar mycket om livet på Själö hospital under 1600-talet, visar de att människorna som internerades dit hade med sig personliga ägodelar, arvegods och minnen från sina tidigare liv. De samtida inventarielistorna listar endast de föremål som institutionen ägde rätten till, till exempel järngrytor och annat lösöre som delades mellan hela kollektivet.

PÅ KYRKNÄSET, som under hospitalets första århundraden benämns Sjukholmen i samtida handlingar, resulterade de arkeologiska undersökningarna i en dokumentation av ett flertal husgrunder, som delvis undersöktes genom mindre utgrävningar. Invid dagens hospitalskyrka från år 1733 påträffades en husgrund med spår av en eldstad, samt lämningar efter ett boningshus. På den östra delen av Kyrknäset dokumenterades ytterligare två lämningar efter uppvärmda stugor, som med hjälp av skriftliga uppgifter kunde identifieras som de leprasjukas boningar från mitten till slutet av 1600-talet.

På sjukhusbacken, en bit från den mentalvårdsinrättning som ännu idag ligger på platsen, dokumenterades redan sommaren 2009 en grupp husgrunder. Med hjälp av en karta över hospitalet från 1811 identifierades de som den äldre därhusinrättningen, som föregick dagens komplex

från 1800- och 1900-talen. För att få en mer komplett bild över denna byggnadsgrupps historia undersöktes platsen med små schakt, noga valda för att besvara olika frågeställningar kring respektive anläggnings syfte och datering. Jämförelser mellan de materiella spåren och en rad historiska källor, såsom syneinstrumenten från tidigt 1700-tal, brandförsäkringshandlingarna från århundradets slut, samt beskrivningar av byggnaderna från deras övergivande vid början av 1800-talet, utgjorde sedan grunden till en 3D-rekonstruktion av därhusinrättningen under dess sista verksamma år.

GENOM ATT jämföra de arkeologiska iakttagelserna och skriftliga källor kan man konstatera att området ända sedan hospitalets grundande utgjorts av dels ett isolerat område för de leprasjuka, dels en grupp av byggnader för andra hospitalshjon på huvudön. Av byggnadernas placering och platsens arkitektur kan man se att syftet var att permanent förvisa internerna från de friskas sfär. Föremål såsom olika inventarier kompletterar bilden av de skriftliga källorna, medan föremålen av mer personlig karaktär vittnar om den enskilda individens personliga sfär i institutionens sociala rum.

SJÄLÖS BETYDELSE som spetälskehospital avgränsas till tiden från hospitalets etablering på 1620-talet fram till mitten av 1700-talet. Under denna tid internerades leprasjuka på Sjukholmen i mellan fyra till tidvis sex sjukstugor, placerade tätt intill hospitalskyrkan och kyrkogården. Mot slutet av 1600-talet och särskilt under årtiondena efter stora ofreden skiftade institutionen om till en förvaringsanstalt för arma, eländiga och fattiga.

Helminen, Mikko (2014).

Kruunuhospitaalien sosiaalinen ympäristö: tutkimus Seilin ja Kruunupyyn hospitaalien eristysalueista 1600- ja 1700-luvuilla. Pro gradu-uppsats.

Österbladh, Kaarlo (red.) (1908).

Boëtius Murenius' Acta visitatoria 1637–1666. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 6. Borgå.

Sandholm, Åke (1973).

Kyrkan och hospitalshjonen: en undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 88). Helsingfors: Finska kyrkohistoriska samfundet.

MIKKO HELMINEN

är fil. mag. i arkeologi vid Åbo universitet och skrev sin pro gradu-uppsats år 2014 om sociala nätverk i 1600- och 1700-tals kronohospital i Finland. För närvarande innehar Helminen tjänsten som enhetschef på enheten för kulturarvsförvaltning på kulturbyrån, Ålands landskapsregering.

mikko.helminen@gmail.com

Foto: Juhana Ahlamo

ARTIKELFÖRFATTAREN

Ilppo Vuorinen på Själö. Foto: Esko Keski-Oja

Folk på Själö under fem århundraden

Text: Ilppo Vuorinen. Översättning: Pia Prost

Professor emeritus vid Åbo Universitet, Ilppo Vuorinen, var under 24 år direktör för Skärgårdshavets forskningsinstitut på Själö. Vid sidan av havsforskningen har han alltid intresserat sig för öns historia. Här ger han via olika livsöden en historisk tillbakablick på 400 år på Själö.

1600-talet

Hospitalspredikanten och patienten Pictorius

Den första till namnet kända mentalsjuka patienten hade verkat som präst på sjukhuset, hospitalspredikanten **Carolus Olai Pictorius**. Den tidstypiska latinska stavningen hänvisar till hans far i Åbo, borgare och husägare Olav, som var målare. Karl Olofsson eller Olsson skulle vara en mer modern stavning av hans namn.

Carl Pictorius hade troligtvis tjänat som militärpräst i en garnison i Riga. Där gick han under soldatnamnet Carolus Pictorius Aboensis militum Conscianatore. Han översatte postillor och skillingtryck, som kan sägas vara psalmbokens föregångare, till finska. Skillingtrycken trycktes i Riga 1622. De är de första finskspråkiga hymnböckerna med notskrift, och de trycktes bara två år innan Pictorius återvände till Finland och åkte till Själo. Det är fullt möjligt att de första finskspråkiga kyrkosångerna sjöngs

Den första av böckerna som Pictorius översatte var en blygsam broschyr med fyra verser med noter. Det är det äldsta kända finska skillingtrycket och den äldsta tryckta finskspråkiga samlingen av församlingspsalmer.

IV. Suloista ja lohdullista kytos ja rucous weisu Jumalan cunniaxi ja Suomalaisten hywäxi käärtty ja lauletta tehty Dynminnin Linnas Präntätty Rigas Nicolaus Mollinuxeld. Anno 1622. 25. Ian.

Fyra ljuva och tröstande tack och böne visor för Gudens ähra och Finnarnas bästa översatt och för att sjunga Gjort i Dynmins slott trykt i Riga av Nic. M. Anno...

<https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/1994>

på Själö, eftersom de utkom precis vid sjukhusets grundande. Man kan bara tänka sig med vilken hängivenhet och entusiasm Carolus-psalmerna sjöngs av Själös patienter.

Från och med 1623 hade sjukhuset en egen präst, en hospitalspredikant. Pictorius blev Själös andra hospitalspredikant när han tillträdde 1624. Tillsammans med fogden var det prästen som ansvarade för verksamheten på ön. Pictorius innehade tjänsten fram till 1629, då han togs in på sjukhuset som "hufwudswag". Carolus Pictorius dog tjugo år senare, år 1649. I sin uppsats om Själös historia nämner **Veli Pekka Toropainen** att Pictorius insjuknande kan bero på öns avskildhet och på att hans sällskap i huvudsak bestod av sjukhusets inlagda. Pictorius sjukdomshistoria är dock inte unik. Det var rätt vanligt att en präst, och till och med hans änka, som pension fick stanna kvar där han tjänat, i Pictorius fall på Själö. Toropainen nämner också att det inte var någon ovanlighet att sinnessvaga präster togs in på hospitalet.

Elias Tillandz, öns första läkare och den första representanten för universitetet

Öns första läkarbesök gjordes år 1686 när akademiprofessorn i medicin, **Elias Tillandz**, och medicinestudenten **Johannes Ericius** besökte Själö för att åderlåta några patienter.

Tillandz var kanske sin tids mest kända forskare. Han skrev det första botaniska verket över Finlands flora, *Catalogus Planta-*

rum, som publicerades 1673. Han katalogiserade cirka 500 växter i alfabetisk ordning (bland annat ett hundratal trädgårds- och odlingsväxter) med syftet att lära medicinestudenterna de viktigaste växterna. I finsk litteratur är han hedrad med titeln "Den finska botanikens fader". Det är intressant att tänka att Sveriges, och tillika Finlands, första botaniska bok i sin helhet är skriven, illustrerad och tryckt i Åbo. Nästan hundra år senare hedrade Linné Tillandz genom att namnge ett helt växtsläkte från nya världen *Tillandsia*, luftplantor som idag är mycket populära inredningsväxter.

Elias Tillandz var Själös första läkare. Han lever bland annat kvar genom Elias Tillandz-priset, som årligen delas ut till bästa vetenskapliga artikel vid BioCity i Åbo. Copyright: roellke-orchideen.de.

Tre år före Tillandz besök på Sjalö hade han publicerat en andra upplaga av sin flora. Den innehöll nu också bilder av växterna, deras namn på svenska och finska, samt en förteckning över deras medicinska egenskaper. Bolmört kan ha varit en orsak till Tillandz intresse för Sjalö. Bolmörten växer fortsättningsvis på ön och påträffas blommande nu som då. Foto: Ilppo Vuorinen

Det nämns ofta att patienterna på Sjalö i princip inte fick någon vård, utan bara Guds ord och vatten från den heliga källan i Kuppis. Men detta är inte hela sanningen. Bland annat åderlätning var en modern medicinsk vårdform på 1600-talet. Tillandz var en framstående läkare och den första professorn vid Åbo Akademin med medicinsk utbildning. Under hans tid började naturvetare betona sina egna noggranna kliniska observationer som grunden för att förstå sjukdomar och ställa diagnos, vilket började ersätta den auktoritära inläringen som härstammade från antiken.

Användningen av källvatten från Kuppis baserade sig på de studieresor som Tillandz genomfört. Han bekantade sig med europeiska sjukvårdsanläggningar, där man använde sig av hälsovatten och bad som behandling mot olika sjukdomar. Som professor lät han bygga en liten brunnsbyggnad och ett leprasjukhus vid Kuppis källa i Åbo och utsåg en person som ansvarade för vattenterapi för spetälskepatienter. Uppenbarligen fick patienterna dessa behandlingar i Åbo, innan de skickades till Sjalö. Tillandz besök på Sjalö kom sig kanske från hans önskan att följa med hur vården framskred.

Salonius prästgård finns insatt på karta från 1811: nummer 10 = Prestens Vesteräng, 11 = Lindor i Prestens beteshage, 14 = Prestens kryddgård, 17 = Dito Potatis Land och 18 = Dito trädgård. Prästgården har bibehållit sitt historiska utseende, men miljön har förändrats mycket. Foto: Ilppo Vuorinen, Karta: Metla, Solböle.

1700-talet

Johan Salonius skrev Själös första historik

Nagu Sockens Beskrifning är en 64-siders handskrivna text om Nagu-regionen efter den stora ofreden. Denna första historiska beskrivning av Nagu berättar också om Själo hospital och är skriven 1735, när spetälskesjukhuset ännu var verksamt. Den förvaras i Nationalarkivet och

är skriven av "**Johan G:vi Salonius**", som han signerade det första uppslaget.

Även om antalet spetälskepatienter redan hade minskat tydligt (att patienterna övergavs under Stora ofreden hade säkert en stor inverkan), skriver Salonius att sjukhuset var "bland de största i Sverige". Salonius kunde följa återuppbyggnaden av sjukhuset efter Stora ofreden på plats och ställe. Hans far **Gustaf Ericsson Salonius** (1697-37) var då kyrkoherden på Nagu prästgård. Johan Salonius blev senare själ

Jöns Castin planerade Själs nya mentalsjukhus, framför vilket hans initialer, en lyra och en fjäderpenna, finns graverade på berget. Foto: Ilppo Vuorinen

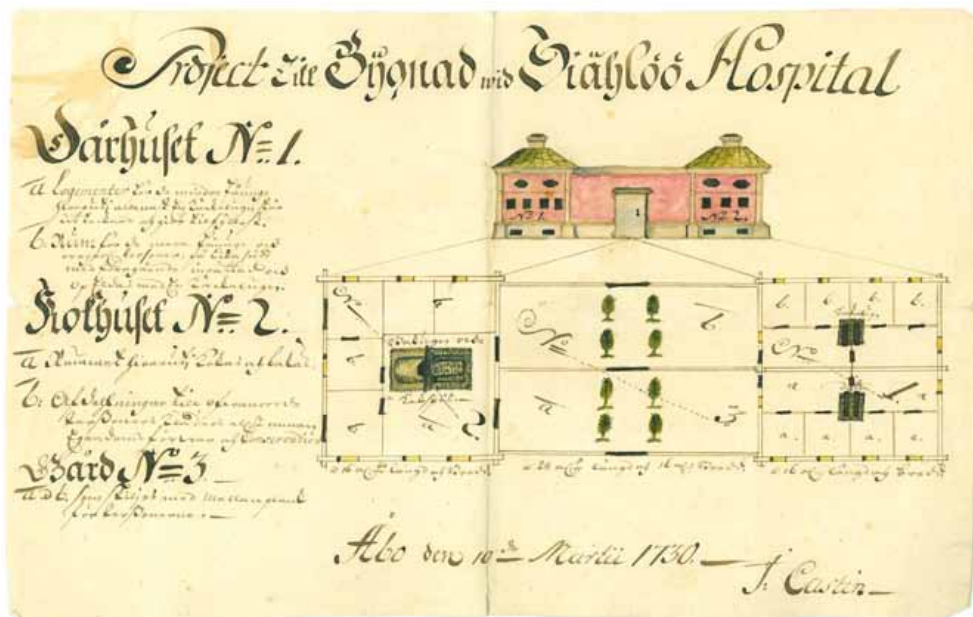
hospitalspredikant och bodde själv på prästgården på Själo från år 1753 till 1765.

I sitt manuskript funderar Salenius på namnet Själs ursprung, liksom många av öns besökare idag. Han presenterar orden "själ" och "säl" som alternativ till namnets ursprung. Salenius nämner också att själ är det lokala namn på just säl (...*"efter vårt sät at thala"*), men lämnar det öppet (...*"låter jag them som saken bättre förstå, än iag, här uti vara domare, och saken att afgjöra, ty skjäl äro nog å bägge sidorna"*). Hundra år senare gör **Z. Topelius** samma reflektion i verket Finland framställt i Teckningar, besluter sig för sälen, men nämner inte Salenius.

Salenius beskriver en kyrka på en annan ö, Sjukholmen; dagens Kyrknäset som på grund av landhöjningen vuxit ihop med huvudön. Det framgår klart av skrivandet att denna nya kyrka, Själo hospitalskyrka som färdigställdes 1733, byggdes på

Jöns Castin deltog också i viss utsträckning i kyrkans planering. Hans namn nämns i mitten av tavlan ovanför dörren till kyrkans sakristia. Foto: Ilppo Vuorinen

samma plats som den gamla och var större än den tidigare. Den sällsynta historikens tillförlitlighet dämpas något av en annan reflektion, där Salenius helt klart inte är medveten om sjukhusets historia ("När het hit flyttat är, och hvar ifrån, är ovist att sluta och döma" ...). Salenius säger att han tror att institutionen har förts till Själo från Åland, trots att det flyttades från Åbo.

Jöns Castin, chef för nybyggnationen

Efter Stora ofreden utnämndes svensken **Jöns Castin** till förman för institutionen, och han påbörjade återuppbyggnaden genom att skriva ner den skada ön hade åsamkats under ockupationen. I sitt brev till guvernören år 1722, beskriver Castin i detalj den förstörelse som orsakats av ryssarna. Han nämner också de skador som orsakats av namngivna Nagubor och som borde repareras för att verksamheten ska kunna fortsätta:

"...wid Siäblö hospital är så jämmerligen medfarit, at varken fönster, taak, spjisar, dörrar eller gälf mehr är i behåll". Han fortsätter: "...til Nago prestegård är under Ryska tiden affört en hoop hospitalet tilhörige fönster, som der ännu quar äro", och "... en bonde ifrån Nago s:n och Piparby, Hin-

drich benämnd, skall under ryska tiden tagit ifrån hospitalet tije st. fönster och en häst", och att "...förrige mölnaren Olof Andersson, ...illa huserat uti föreståndare gården, ...och att aflidne älderman Jöran Jacobsson, ...under händer haft alla järnredskap därhuset tillhörig, sampt tegel, kalck, näfver och bräder, hwaraf icke det ringaste nu igenfinnes".

Castin ansökte om tillstånd att köpa nytt nötkreatur för att ersätta de förlorade korna, och uttryckte också i sitt brev en önskan om att, såsom tidigare, ha en smed på ön för att kunna ersätta förlorade armeringar och verktyg. En grundlig inspektion genomfördes på ön, och dokument visar att Nago socken betalade en stor fönsterräkning för Själös räkning ett år senare. Bron mellan Själo och Sjukholmen (numera Kyrkudden) förnyades och en ny kyrka invigdes tio år senare.

Sjukhuset hade trots allt varit i drift under ockupationen, eftersom både spetsiska och psykiskt sjuka hade tagits emot under denna tid. Antalet spetsikepatienter var dock redan lågt på Själo och verksamheten fortsatte främst som ett mentalsjukhus. Castin bodde på ön samtidigt som Johan Salenius, som beskrivits ovan, och i sitt andra äktenskap gifte han sig med Salenius syster **Anna**.

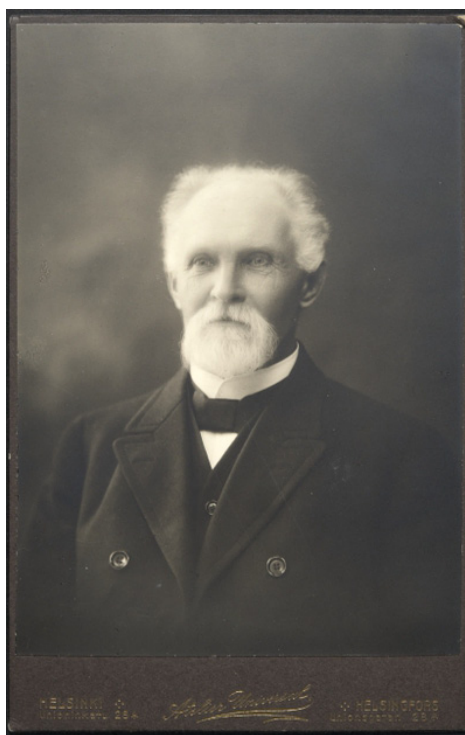
1800-talet

Lars Wilhelm Fagerlund skrev avhandling om Finlands spetälskehospital

Lars Wilhelm Fagerlunds avhandling *Finlands leprosorier* är en mycket grundlig studie av de finländska spetälskesjukhusen. De flesta efterföljande publikationer, inklusive avhandlingar, baseras till stor del på Fagerlunds arbete. I början av 1900-talet skrev hans kollega, kommunalläkaren i Nagu **Arthur Dahl**, en historik om Sjalö hospital som huvudsakligen baserar sig på Fagerlunds skrifter.

Fagerlund var distriktsläkare i Godby på Åland. Han gjorde ett noggrant jobb och bekantade sig med sjukhusets dokument på plats och ställe, när Sjalö ännu fungerade som mentalsjukhus. Oftast anger han källan till sin information som "Sjalö hospitals arkiv". Han kopierade bland annat av alla tabeller över de spetälskepatienter som skrivits in på ön, vilka senare forskare kunnat använda sig av. Tack vare dem kunde till exempel arkeologen Pekka Helminen uppskatta att patienterna som fördes till ön i medeltal levde bara tre till fem år efter deras ankomst.

De svårigheter och skador som Stora ofreden orsakade på Sjalö, samt öns extraordinära människoöden, såsom i berättelsen om dissidenten **Olof Norman**, väckte speciell sympati hos Fagerlund. I en text fylld av medkänsla skriver Fagerlund om att patienter som lämnades på ön fick förlita sig på sin egen lycka: "*Intet skifte i vårt lands historia visar ett tillstånd af så allmän upplösning, förvirring, hjälplöshet och nöd, som under de senare åren af stora ofredens hemska tider... Lemnande hospitalet åt sitt öde, begaf sig d.v. föreståndaren **Henrik Bäär** 1713 öfver till Sverige, förande med sig kyrkans skrud och klockor... Likadeles flydde äfven deras själasörjare, pastoren **Harald Alfjan** och även en och annan*

Wilhelm Fagerlund. Foto: Museiverkets bildsamlingar, inventarienummer HK19710314:2

af de "rena" hospitalshjonon ...en stor mängd af de intagna, särskildt de spetelska, nödgades stanna kvar och möta, hvad komma kunde. Och onda dagar kommo, kommo många".

Olof Norman var å sin sida en religiös oliktankare, en separatist som tyckte att kyrka och stat borde separeras. Denna direkt revolutionära idé ledde till att Norman och hans familj deporterades till Sjalö för resten av hans liv. Berättelsen har ingen medicinsk koppling alls, kanske handlar den närmast om kyrklig och politisk historia, men Fagerlund tog ställning till den genom att skriva slutorden om Normans fall: "*Så lång denna sorgliga historia. Den visar nog samt huru ett hänsynslöst trosnit kunde gestalta livet för en saktmodig och stilla medborgare,*

Själos läkarmottagning och åtgärdsrum var belägna mitt i den östra flygeln. Foto: Ilppo Vuorinen

hvars enda fel var att han tänkte annorlunda än hans samtida samt icke kunde förmås att vika från den öfvertygelse, som skänkte honom den största tillfredställelsen." Förutom medicinsk historia var Fagerlund intresserad av kulturhistoria och han var med om att grunda Åbo stads historiska museum, samt Ålands kulturhistoriska museum. Det är inte förvånande att han också blev guvernör på Åland under det självständiga Finland.

Zacharias Topelius och "Arma eländets barn på det osälla Skjälö"

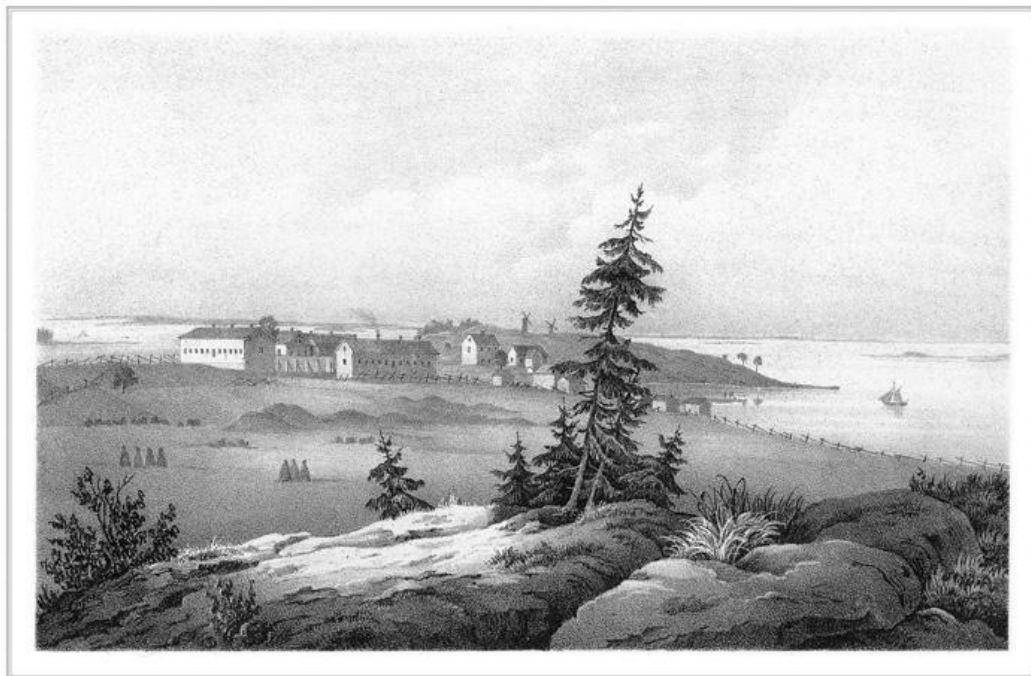
Föregångaren till den berömda *Boken om vårt land; Finland framställt i teckningar*, publicerades 1847. Den innehåller den första publicerade landskapsbilden av Själo och en mycket emotionell skrivelse av **Zacharias Topelius** om Själo hospital. Texten har en helt annan ton än i den samtida distriktsläkaren Fagerlunds skrifter.

Topelius inleder måleriskt: "*Den store Gustaf II Adolfs menniskoälskande hjerta varkunnade sig öfver de utan värd lemnade och af alla förskjutne spetelske*", men fortsätter med att beskriva Själo genom att låna inspiration från Dantes *Inferno*: "*Nagu skärgård är vacker och omvexlande, men vare sig att tanken på den här bofasta olyckan fördystrar anblicken, eller att naturen sjelf emottagit ett intryck*

deraf, alltnog, få resande nalkas det ensliga Skjälö, utan att känna en beklämning, som icke upphör, innan man åter vändt ryggen mot detta hemvist för den fruktansvärdaste af alla olyckor. Det är samma rysning, som genomgår vandraren, när han på Venedigs fängelsepor-

En av Finlands ledande kulturpersonligheter på 1800-talet, Zacharias Topelius, placerade offentligt Själos patienter i Dantes helvete och, inspirerad av Gustav II Adolf, förstärkte han därmed patienternas sociala isolering.

J. Knutsen

SKÄLÖ

Själö i boken *Finland framställt* i teckningar. Källa: www.topelius.fi. © Svenska litteratursällskapet i Finland, Museiverkets bildarkiv samt Statens konstmuseum.

tar läser det hemskt ryktbara 'lasciate ogni speranza!'. Äfven från Skjälös murar ljuder samma jernhärda dom: I som här inträden, lemnen bakom eder allt hopp! Det är väl det menskliga medlidandet som här talar dessa ord, men de äro därföre icke mindre fruktansvärda. Ty ryck ifrån menniskan allt det hon på jorden älskar: fädernesland, hem, bröd, anhöriga, vänner; ryck ifrån henne kärleken, friden och sjelfva lifvet, men lemna henne hoppet kvar, och hon skall då icke redlös nedsjunka i olyckans bottenlösa djup; tag äfven hoppet, och hon skall förtvifla. Arma eländets barn på det osälla Skjälö, för eder återstår på jorden intet — intet! Men genom det dunkel, som om-töcknar edert väsende, framskymtar måhända den tröstande strålen af ett högre lif, af inga jordens dimmor mera skymdt, och det hopp här nere blifvit eder förniekadt skall derofvan icke undanryckas eder. Biden på detta!"

Mycket mer behövdes inte. Med auktoriteten hos en av landets berömdaste historiker fick Sjalö ett offentligt rykte som ett fruktansvärt bo av elände. Bilden förstärktes av att tidningsreportrar i mitten av 1800-talet förde Sjalös människoöden till offentlig debatt. Ämnet har insiktsfullt behandlats av **Maija Sakki**, vars kandidatuppsats "Wiheljäiset kurjuuden lapset" behandlas till näst.

1900-talet till nutid

Skärgårdshavets forskningsstation på Sjalö grundades på 1960-talet. Mycket av den forskning som då påbörjades har på sätt eller annat fortsatt in på 2000-talet. Information om den naturvetenskapliga forskningen på Sjalö kan man få från andra artiklar i denna tidskrift, och man kan även läsa om det

viktiga arbete sociolog **Jutta Ahlbeck** och arkeolog **Mikko Helminen** har utfört på ön.

Släktforskare Veli Pekka Toropainen hittade 1600-talets Blinda Erik och Stina Träfot

Spetälska verkar vara den första sjukdomen som nämns i skriftliga källor i Finland. Man hittar information om Sjalös patienter både i kyrkliga och rättsliga dokument. Oftast hamnade Sjalös patienter inför rätta på grund av ett osedligt eller våldsamt beteende. Genom att forska i protokoll från tinget i Nagu har forskare **Veli Pekka Toropainen** lyckats att skapa sig en bild av några av dåtidens exceptionella handlingar. Olika vittnesmål kan ge oss en någorlunda klar bild av personernas i fråga karaktärer, av livet på ön och hur andra i det lilla samhället förhöll sig till ett avvikande beteende.

Patienten Blinda Erik, före detta drängen **Erik Andersson**, fick år 1636 böter för att han hade slagit **Lars Nábbs** fru **Anna** på armen med ett käpp, så att Anna fick ett blåmärke. Anna fick också böter för att hon hade slagit till Erik så att även han fick ett blåmärke, och Lars Näbb fick böter för ett blåmärke och två örfilar som han hade gett Erik. I ett annat sammanhang, den här gången i en mordrättegång, nämner Toropainen samma hetsiga blinda man när han vittnade om blodsdådet, innan vilken han druckit brännvin med mördaren och hans offer.

Ännu år 1658 var Blinda Erik anklagad för misshandel på en annan patient, och då vittnade hans fru att Erik var våldsam. Då dömdes Erik till att mista sitt uppehälle på Sjalö. Ändå hittade Toropainen hans namn i ännu ett dokument från en rättegång två år senare, då han anklagades för att ha våldtagit Stina Träfot. I det här fallet hade Stina Träfot också varit våldsam och slagit Blinda Eriks fru vid ladudörren under en livsmed-

Med hjälp av olika rättsprotokoll har släktforskaren Veli Pekka Toropainen forskat i leprasjukhusets tidiga patienter. Foto: Jarkko Keskinen.

elsutdelning. Båda påstod också att Sjalös fogde som straff hade tagit deras livsmedelsranson för en månad och behållit den själv. I samband med detta klagade andra patienter över att de inte kom överens med Erik och de krävde att Erik skulle förvisas från ön.

Maija Sakki från Åbo universitets institution för genusforskning

Ilppo Vuorinen skriver i sin bok *Seili – Sjalö elonkirjoja* (utges på Aarnikustannus 2020) följande: Skärgårdshavets forskningsinstitut betjänar alla fakulteter vid Åbo universitet. År 2015 kom **Maija Sakki** på praktik till Sjalö från institutionen för genusforskning. Under sommaren gick hon igenom texter från olika dagstidningar från 1800-ta-

Litteraturlista

Dahl, A. (1915). **Ur Själö hospitals historia**. ALBUM I Nagu ungdomsförening. Faksimilutryck 2017 Nagu Hembydsförening r.f.

Dahl, kommunalläkare i Nagu, ansvarade även för Själö hospital i början av 1900-talet. Detta är alltså ett nytryck från 2017.

Fagerlund, Lars Wilhelm (1886). **Finlands leprosorier I**. 1. S:t Jörans hospital, 2. hospitalet på Sjählö, 3. hospitalet på Gloskär. Bidrag till kännedom af Finlands Natur och Folk 43: 107–311.

Fagerlund var distriktsläkare på Åland. Bland hans stora produktion hör en grundlig skrift om förhållandena på Själo.

Toropainen Veli Pekka (2014). **Spitaalisten saari – Seilin hospitaalin varhaisvaiheita**. Genos 4 och <https://www.academia.edu/11862414/>

Tack vare Toropainens genomgång av gamla rättsprotokoll har man fått en ny bild av de tidigaste spetälskepatienternas liv.

Sakki, Maija (2017). **Wiheljäiset kurjuuden lapset**. (Toim. I.Vuorinen). SEILI Archipelago Research Institute Publications 7. ISSN 1456-4548 ISBN 978-951-29-6796-4. <https://sites.utu.fi/seili/asema/tutkimus/>

Ett nytt journalistiskt grepp av genusforskaren Sakki, som undersökte den samhällliga diskussionen i mitten av 1800-talet.

Vuorinen, Ilppo (utkommer 2020). **Seili – Elonkirjoa**. Aarnikustannus. Kouvola.

Faktabok om Själös historia, skriven av Vuorinen som i olika roller varit verksam på Själo sedan mitten av 1970-talet.

let med fokus på konceptet *Den andre*, ett nyckelbegrepp inom filosofin som beskriver individer som är annorlunda än en själv (*Den Samme*) som avvikande (*Den Andre*).

Dagstidningen *Suometar* publicerade år 1855 den första artikeln om sjukhuset på Själo. Artikelns slut är en rak översättning av Topelius svenskspråkiga text: ”*Wiheljäiset kurjuuden lapset Hylesaarella, teillä ei ole mitäkään toiwomista maan päällä – ei mitäkään!*” (Se den svenska översättningen i textstycket om Topelius). I sin forskning visar Sakki att flera senare publicerade tidningsartiklar i princip upprepar samma retorik gällande *Den Andre*. Så här skriver bland andra *Uusi Suometar* år 1874 och *Nya Pressen* år 1887: ”...*jottei kenenkään mielipuolen, joka on tullut järkewäksi taikka waan parantunut, olisi pakko jatkaa oloansa siellä ja siten auttamat-*

tomasti wajota hulluuteen, – joka minusta näkyy olewan kurjempaa kuin itse eläwänähautaaminen”. ”Där tänka vi oss de olyckliga, hos hvilka lifvets stormar släkt ut förnuffens ljus, instängda i trånga celler, förgätna af de sina, af världen, väntande på den enda förlossare som finnes för dem – döden” .

Den Andre-mönstret kan ändå skönjas mycket tidigare än detta. Redan i dokumenten för hospitalets grundande nämner kung **Gustaf II Adolf** att spetälska är Guds bestraffning som patienterna får uthärda på grund av sina synder.

ILPPO VUORINEN

är professor emeritus vid Åbo universitet. Under 24 år var han direktör för Skärgårdshavets forskningsinstitut på Själo.

ilppovuo@utu.fi

ARTIKELFÖRFATTAREN

Bodil och Atte Ljungqvist med Isak Winbergs dokument.

En uppsyningsmans dokument från hospitalet

Text och foto: Pia Prost

På den vackra gården Vårudden på Ernholm i Nagu bläddrar **Bodil och Atte Ljungqvist** i gamla dokument från 1800-talets Sjalö. Atte Ljungqvists farmors morfar **Isak Winberg** var uppsyningsman, en sorts chef över hospitalet på Sjalö under åren 1854-97. Winberg bodde i det hus som idag kallas för Fyfri tillsammans med sin fru och fem barn. Efter 14 års tjänst sökte han sig bort, men hans avskedsansökan till kejsaren bifölls inte - det var knappast alldeles lätt att besätta tjänster på ön.

Winberg (1818-1897) är begravnen på Sjalö. Under 1800-talets sista år köpte Winbergs dotter **Hilma** Vårudden på Ernholm, och en stor del av familjens lösöre på Sjalö flyttades hit. Med lösöret följde ett stort antal av Winbergs dokument från hospitalet, allt från patientförteckningar till inköpslistor.

Familjen Ljungqvist har varit i kontakt med olika instanser rörande dokumenten, men än så länge finns de kvar på Vårudden.

De skulle säkert kunna vara intressanta för rätt forskare och man får gärna ta kontakt, hälsar Atte Ljungqvist.

Kvinnorna på Själö hospital 1889–1944

Om vansinnets sociala betydelser och forskarens ansvar

Text: Jutta Ahlbeck

Mellan åren 1889 och 1944 inskrevs 192 patienter på Själö hospital. För merparten av patienterna var Själö en plats utan återvändo. De dog på ön efter ibland mycket långa vistelser, den längsta över 60 år. I Jutta Ahlbecks avhandling "Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själö hospital 1889–1944" studerar hon vilka dessa närmare 200 kvinnor var och hur de kom att definieras och diagnostiseras som sinnessjuka.

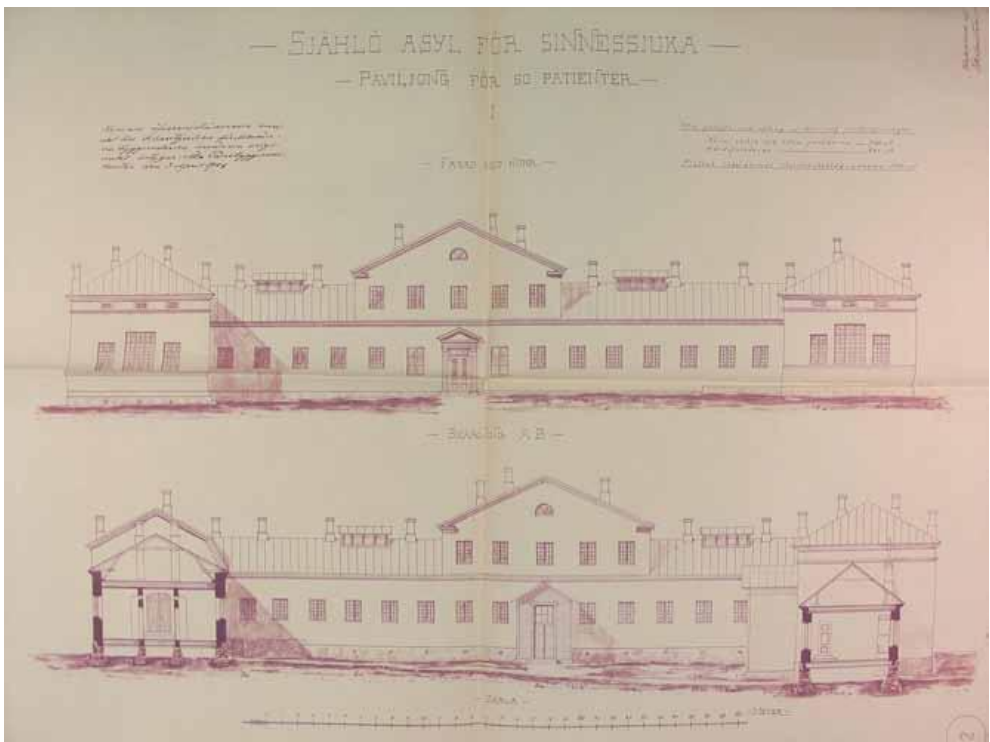
Foto: Pia Prost

För 20 år sedan mötte jag för första gången kvinnorna på Själo hospital. Vid denna tid höll jag på att påbörja min avhandling pro gradu och var intresserad av 1800-talets nästan monomaniska medicinska och kulturella fascination för det kvinnliga vansinnet, något som kom att realiseras i upptäckten av en mängd nya ”kvinnodegnoser” som hysteri, neurasteni och kleptomani.

Men hur skulle jag undersöka detta i Finland? En möjlig lösning erbjöds av min historikerkollega **Ann-Catrin Östman**, som upplyste mig om Själo hospitals arkiv (”du kan väl börja med att titta där”). Arkivet visade sig vara en guldgruva. I Åbo lands-

arkivs forskarsal med patienternas inskrivningshandlingar framför mig, öppnade sig för mig ett förunderligt landskap. Här började min bekantskap med Själo, och i synnerhet med de kvinnliga patienter som åren 1889–1944 diagnostiserats som obotligt sinnessjuka. Inte nog med att sjukhuset de sista verksamhetsåren (1889–1962) fungerade som ett kvinnosjukhus, hospitalets arkivmaterial visade sig därtill vara både rikt och mångbottnat. Ett antal år senare, 2006, disputerade jag vid Åbo Akademi på avhandlingen *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vasinne på Själo hospital 1889–1944*.

Föga anade jag, när jag påbörjade denna forskarfärd i slutet av 1990-talet, hur lång

Ritningen är daterad 3 april 1906 och kan således inte vara Gylichs ritning, utan är troligtvis en kopia.

sjukhus och rättsväsendet. Ytterligare dokumentation tillkom under själva intagningsförfarandet. Noggranna patientdagböcker fördes om kvinnornas liv och död på sjukhuset. Fysiska data om vikt, avmagering, matsmältning, menstruationer och infektioner noterades omsorgsfullt, liksom observationer om de intagnas uppförande och psykiska tillstånd. Även enstaka brev som patienterna skrivit, men som sjukhuset konfiskerat och inte sänt iväg, användes av auktoriteterna som dokumenterade bevis på kvinnornas sinnesförvirring.

Som ett symboliskt och geografiskt rum bar Själö på en särskild könad symbolik: en ö i havet, ett före detta leprosarium, endast kvinnor. På ett mycket konkret sätt markerade – och symboliserade – detta landskap gränsen mellan två världar: mellan det bekanta och det okända, mellan det önskade och det oönskade, mellan det sedda och det osedda samt mellan det friska och det osunda.

I MIN avhandling studerade jag vilka dessa närmare 200 kvinnor var och hur de kom att definieras och diagnostiseras som sinnessjuka. På vilket sätt blev den kringdrivande lösdrivaren hysteriska och hur hamnade den fattiga inhysesdottern på de obotligas sjukhus? Med hjälp av sjukhusets arkiv ställde jag frågor kring hur kvinnors vansinne benämndes, skapades och kontrollerades. Hur konstituerades ”kvinnligt” vansinne, existerade det former av avvikelser och sjukdom som uttryckligen definierades som något essentiellt kvinnligt, och hur och varför skedde i så fall sådana kategoriseringar?

Jag granskade därför i detalj hur patienternas intagning och diagnostisering såg ut, varifrån kvinnorna kom, vilka kvinnor det var som benämndes som sinnessjuka (utgående från vissa sociala kategorier såsom civilstånd, ålder och klasstillhörighet), hur diagnostiseringen var kopplad till disciplinering av

kön och kropp både i själva intagningen och på anstalten, samt hur både läkarvetenskap, kommun och samhällspolitik möttes i sina strävanden att lösa ett socialt problem – förkroppsligat i den avvikande kvinnan.

Genom att följa kvinnornas vandring genom varje instans, och genom att analysera utsagor, benämningar, tolkningar och omtolkningar, visar jag hur i den slutliga diagnosen kunskap och makt går samman i hierarkiskt ordnade berättelser, där patientens egna utsagor tillmäts minst vikt och läkaren, psykiatern, har det avgörande och slutgiltiga inflytandet. Med hjälp av patienternas dokument försökte jag synliggöra både det offentliga kontrollsystemets mekanismer och dem som blev föremål för denna disciplinering, dvs. patienterna.

JAG FÖRNEKAR inte förekomsten av verklig sjukdom eller själsligt lidande, däremot hävdar jag att dessa får sina betydelser i en social och historisk kontext. Mental sjukdom är således ”mera” än en psykiatrisk diagnos. Jag anser också att forskaren har en etisk skyldighet att behandla sina forskningssubjekt respektfullt, i all synnerhet då det handlar om marginaliserade människor som inte får föra sin egen talan.

Min avsikt med att lyfta fram Själökvinnorna kan ses som ett försök – om än kanske ett omöjligt sådant – att ”ge röst” åt dem som under sin egen livstid gömdes undan, placerades och förvarades på en isolerad anstalt och vars liv glömdes bort. Jag vill dock betona att mitt syfte inte skall tolkas som en romantisering av de kvinnliga patienterna, en tendens som finns i delar av den samhällsvetenskapliga, historiska och feministiska forskningen kring marginaliserade subjekt. Därför vill jag inte (re)presentera patienterna som ”oskyldiga” offer, revolterande kvinnor eller som fullständigt friska individer som ondskefulla myndigheter sjukdomsförklarar och placerat på anstalt.

”

SOM ETT SYMBOLISKT OCH GEOGRAFISKT RUM BAR SJÄLÖ PÅ EN SÄRSKILD KÖ-
NAD SYMBOLIK: EN Ö I HAVET, ETT FÖRE DETTA LEPROSARIUM, ENDAST KVINNOR.
PÅ ETT MYCKET KONKRET SÄTT MARKERADE – OCH SYMBOLISERADE – DETTA
LANDSKAP GRÄNSEN MELLAN TVÅ VÄRLDAR: MELLAN DET BEKANTA OCH DET
OKÄNDA, MELLAN DET ÖNSKADE OCH DET OÖNSKADE, MELLAN DET SEDDA OCH
DET OSEDDA SAMT MELLAN DET FRISKA OCH DET OSUNDA.”

Sjäälö hospital såsom sjukhuset såg ut under hela den undersökta tidsperioden. Av de stenbyggnader som fortfarande står kvar byggdes köket och den sydliga sidans avdelning för 20 patienter åren 1801-1803. Huvudbyggnaden med 50 vårdplatser och dess fristående västra flygel uppfördes år 1851 enligt Åbo stadsarkitekt P.J. Gylichs ritningar. År 1904 sammanfördes huvudbyggnaden, köket och den västra flygeln under samma tak, och sjukhuset fick sitt nuvarande utseende. Sjukhusbyggnaderna är uppförda kring en kvadratisk innergård. Lägg märke till staketet som kringgärdar sjukhusområdet. Det forna hospitalet utgör en anmärkningsvärd nyklassisk byggnadshelhet, ovanlig i skärgårdsmiljö. Fotot är från Niilo Pesonens (1964) "Sjukhus i Finland". Borgå: Werner Söderström.

Dylika tolkningar må vara lättgripbara, men de reducerar ett mångfasetterat fenomen till svartvita antingen-eller-förklaringar.

FRÅGAN SOM kan och bör ställas är: på vilket sätt och varför blir det möjligt att diagnostisera kvinnor som mentalt störda, placera dem på sinnessjukhus och därigenom reglera deras aktörskap? Det sociologiska perspektivet handlar om att granska hur – och varför – vissa individer på grund av sjukdom, kön, etnicitet, ras, klass eller sexualitet placeras i en kategori som samhället inte bara upplever, utan konstruerar som annorlunda i relation till det som uppfattas som det normala och det önskvärda.

Psykiatrisk diagnostik kan vara ett sätt att markera att en individ är annorlunda. Att kategorisera en människa som ”hysteriska”, ”psykopat” eller ”imbecill” konstruerar specifika bilder av individen ifråga. Dessa föreställningar och representationer är samtidigt kopplade till uppfattningar om vad som är normalt och icke-sjukligt. Diagnostik innebär därför alltid makt, makten att benämna och disciplinera, och är liksom vansinnet i ständig rörelse. Beträktat ur detta perspektiv blir det intressant att granska och ställa frå-

gor kring varför vissa diagnoser eller sjukdomar uppkommer i en given tid för att sedan försvinna från det medicinska kunskapsfältet.

SJÄLÖKVINNORNA kan analyseras utgående från de motbilder läkarvetenskapen, kommunerna och familjemedlemmar skapade av patienterna. I min avhandling visade jag hur kvinnors fattigdom, lättja, illegitima och okontrollerade sexualitet och kroppslighet, kriminalitet och övrig osedlighet markerade avvikande handlingar – och oönskade kvinnligheter – som den medicinska disciplinen sedan kunde omdefiniera till sjukdom.

Själökvinnornas berättelser påminner oss om hur viktigt det är att de historiska erfarenheterna tas på allvar för att kritiskt kunna granska vår samtid, som även den alltid är historisk. Även i vår förment moderna nutid fortsätter inflytelserika kulturella, medicinska och moraliska föreställningar att placera människor i olika sociala kategorier. Forskarens uppgift blir att historisera, problematisera och dekonstruera det som samhället under en given tid betraktar som det normala – och det avvikande.

JUTTA AHLBECK

är PD och docent i vetenskapshistoria. För tillfället arbetar hon i projektet *'Dealing with Difference': Peddlers, Consumers and Trading Encounters in Finland, 1840–1940* (Konestiftelsen, Finlands Akademi, Svenska Litteratursällskapet i Finland) vid historieämnet, Åbo Akademi.

juahlbec@abo.fi

ARTIKELFÖRFATTAREN

Författaren som förvaltare eller utnyttjare?

Text: Johanna Holmström, Foto: Julia Ajanko

Dagen då jag bläddrade fram Amanda Aaltonen i Åbo Landskapsarkiv sken solen in genom fönstren så där snett som den gör sent i oktober. Jag hade redan besökt Sjalö hospital i Nagu skärgård en gång i ett liknande ljus och kunde se allt så tydligt framför mig. Amanda som steg i land på bryggan år 1891. Hur hon vandrade längs Lönnallén upp mot den vita jugendbyggnaden och kanske kände hon sig ängslig, kanske bara trött. Hon hade ju sett allt det där tidigare. Instanserna. Myndighetsmakten. Missbruket. Och vem var hon? Bara en fattig fläck på en finlandskarta som precis höll på att ritas. Hon var Ingen.

När nationers och länders historia skrivs brukar den handla om de stora vändpunkterna och de stora ledarna. Av givna orsaker har ledarna tidigare oftast varit män och de stora vändpunkterna oftast varit krig. Sådant som kvinnorörelsernas arbete eller att de finländska kvinnorna var de första i Europa som fick allmän och lika rösträtt verkar inte höra till de händelser som det är viktigt att göra filmer om. Därför finns det också stora delar av vårt lands historia som inte har berättats på ett sätt som når den breda publiken, och när det sedan berättas så räknas det inte som värst viktigt. Jag syftar alltså på kvinnornas historia.

En del av kvinnornas historia är berättelsen om Sjalö hospital, 1889-1962. Det fanns många andra mentalsjukhus också, men Sjalö i Åbolands skärgård var en speciell

plats för att det var ett sjukhus för obotligt sjuka och enbart för kvinnor. Det är inte en unik plats i världen. Andra liknande sjukhus har också funnits på andra ställen, men det som gör platsen till en unik företeelse för den finländska kvinnan i den här historiska epoken, var att den synliggjorde henne.

JAG SADE tidigare att **Amanda Aaltonen** var "Ingen". Men det är inte sant. Vi vet faktiskt ganska mycket om henne. Vi vet vad hon hette, var hon föddes och av vem, hur hon levde både innan hon kom till Sjalö och hur hon levde där. Vi vet hur hon mådde, vad hon tänkte och tack vare den bokförda listan över sjukhusets måltider, till och med vad hon åt. Själva upptagningen i de sjukas sfär, och speciellt de psykiskt sjukas, betydde en alldeles enorm exponering av någon som egentligen var betydelselös. Om Aaltonen aldrig hade blivit inskriven skulle vi troligen inte veta något om henne idag.

Att bli inskriven och frihetsberövad är en exceptionell situation, men tack vare det vet vi till exempel hur en prostituerad kvinna med ovanliga dryckesvanor levde och mådde på 1930-talet. Eller att ryska kvinnor skrevs in på mentalsjukhus av sina finska, äkta män. Via journaler om dessa alldeles vanliga, fattiga och utsatta människor som vistades på ett hospital en gång lär vi oss om maktstrukturer och om vad som tidigare ansågs vara abnormt och avvikande. Vi lär oss om rashygien och dess utövande.

Det är en stor bit (kvinno)historia som vi har åboforskaren **Jutta Ahlbeck** att tacka. I sin avhandling ”Diagnostisering och disciplinering : medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Själo hospital 1889-1944” beskriver hon genom fallstudier kriminalpatienter på ett så verkligt och levande sätt att det är svårt som läsare att inte känna empati, sympati och dessutom se dem framför sig nästan lika levande som de en gång måste ha varit. Nästan, ja, för egentligen finns det stora luckor i deras liv. Luckor som en

författare som jag var väldigt frestad att fylla i när jag väl hade bestämt mig för att skriva om Själo hospital och dess patienter.

TILL FÖRFATTARENS ansvar hör en mängd olika val. Ska du skriva om en historisk epok måste du förlita dig på källor, ofta resultatet av mödosam forskning utfört av personer som kanske fortfarande är vid liv och verkamma. Hur ska du göra det respektfullt och utan att exploatera en annan människas livsverk? Är inte publicerat material allmän egendom som tillhör vår kollektiva kunskapsbas? Räcker det med att nämna forskaren i efterordet eller ska du rent av be om tillstånd?

När det gäller material som är känsligt, rent av sekretessbelagt, så tillför det ytterligare en komplikation. Patientmaterial är hemligstämplat för att skydda de svagaste, och psykiskt sjuka kroniker tillhör det allra mest utsatta samhällsskiktet. Författare har naturligtvis alltid förvrängt verkligheten när det gäller till exempel stora historiska personligheter, men det blir en annan sak då

det gäller en människa som inte har en given plats i historieskrivningen och som inte har haft makt då det gäller att påverka bilden av sig själv eller hur den senare kommer att uttolkas. Regeln ”du får alltid sparka uppåt men inte neråt” gäller också i detta avseende.

Själv valde jag fiktionens väg eftersom jag helt enkelt inte kunde försona mig med

tanken på att utgå från de verkliga berättelserna, kvinnorna på Själö som levde, led och dog där, och därmed riskera att utnyttja dem än en gång. Ändå tror jag att de kvinnor jag skrev om, de fiktiva Kristina, Ellinor och Sigrid, kunde ha funnits, har funnits, någon gång, på ett hospital på någon annan plats.

JOHANNA HOLMSTRÖM

debuterade som författare år 2003. Hon skriver noveller och romaner. Hennes senaste bok är romanen Själarnas ö som gavs ut av Förlaget M år 2017.

ARTIKELFÖRFATTAREN

Annikki, som lutar sig mot en patient, poserar framför kyrkan.

Samhörighet på 1930-talets Själö

Text: Nina Söderlund, Foton: Ilse Bergmans privata arkiv

Ilse Bergmans mor Annikki var anställd som skötare på Själö hospital på 1930-talet. Hennes hittills opublicerade fotografier ger oss en unik inblick i vardagslivet på ön, vilket ofta var ljusare än vad vi vanligtvis föreställer oss.

Ilse Bergman har ofta påpekat att hon tycker den negativa och ganska dystra bilden av Själö, som ofta kommer fram i filmer, böcker, och artiklar, inte riktigt stämmer. Hennes mor Annikki gav en helt annan bild av detta speciella samhälle. Det kan man också ana sig till då man ser Annikkis fotografier som beskriver vardagslivet på Själö. På många av dem är det verkligen svårt att se skillnad på patienter

och vårdare. Ilses tror att orsaken är just det faktum att en ö är en ö - då det inte var så lätt för patienterna att rymma därifrån kunde man göra helt andra saker än på en helt stängd anstalt. När övervakningen inte var så hård blev stämningen också helt annorlunda.

ANNIKKI BERGMAN var född 1909 på ön Luonnonmaa i Nådendal. Hon var den äldsta dottern i familjen och hade nio sys-

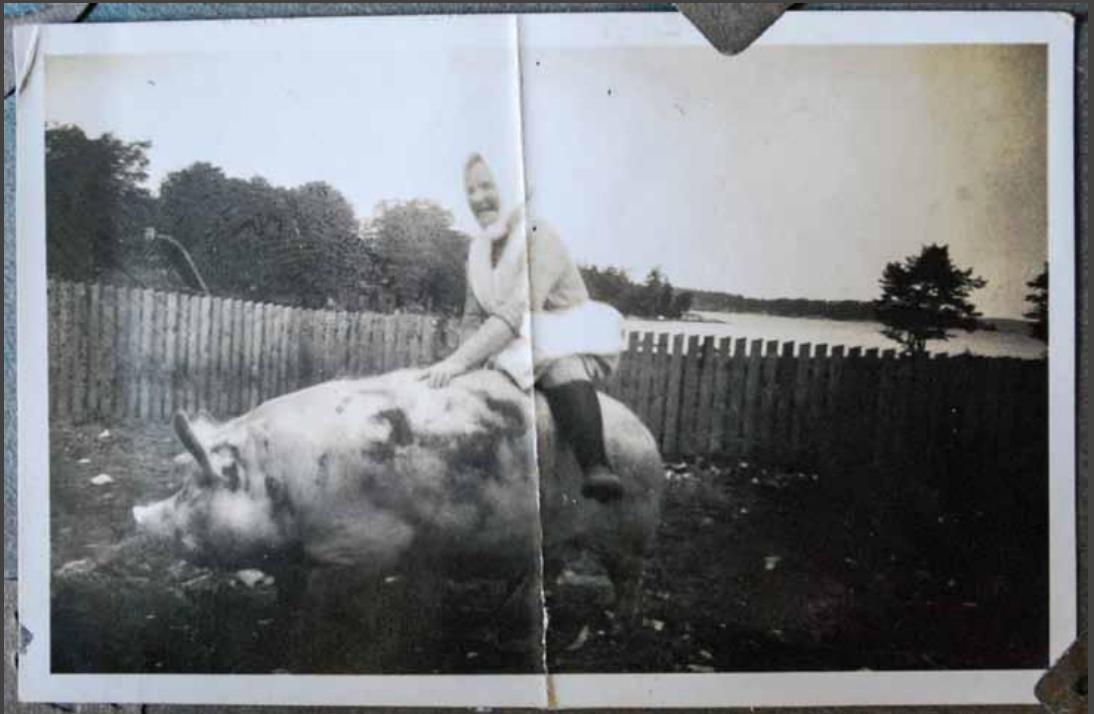

Badare på simstranden, Annikki i mörk baddräkt.

I båt utanför Själo (Annikki har mörk klädsel och vitt förkläde)

Ryttaren på grisen var bagare på Själo.

Gruppdynamik på Sjalö. Den ena vårdaren uppe till höger är Annikki.

kon. Hon utbildade sig till hjälpsköterska i Åbo och kom till Sjalö på 1930-talet, där hon sen i flera år fungerade som vikarie. Annikki trivdes så bra att hon också lockade dit sin syster. Under kriget räckte maten åt alla på Sjalö och också besökarna fick mat. Man odlade potatis, kålrot, morötter och rovor, och bär fanns det i skogen. Förstås fiskade man mycket, man hade kor och grisar, och på höstarna var trädgården full av äppel, plommon och krikon.

ENLIGT ILSE hade hennes mamma väldigt positiva minnen från Sjalö. Personal och patienter umgicks mycket och ofta på ett avslappnat sätt. Man utförde olika sysslor tillsammans och bara en del av patienterna låstes in eller övervakades extra noga. De flesta hade hamnat där för att de var annorlunda och inte följde normerna i det dåtida samhället. Väldigt få skrevs ut och skickades bort från ön. De flesta hade heller ingenstans att ta vägen, så Sjalö blev för de flesta ett hem där man kunde leva tryggt, där det fanns mat

och värme och en storslagen natur. Under den långa vintern, som ju i dag är mycket kortare, fiskade man med krokare och med nät under isen. Det var oftast männens jobb.

Ilse's mamma lärde sig av sin far att hantera motorer, som överhuvudtaget inte var så vanliga på den tiden. Med den kunskapen i bagaget blev det ofta hon som fick åka i väg med båt till Kyrkbacken för att handla. Eftersom hon lärde sig vad som behövdes också utöver sjukhusets normala "service", hade Annikki en slags småskalig butiksverksamhet på ön. Kanske lite liknande den lilla kiosk som Pro Seili numera sedan länge haft vid stranden.

Personalen fick förstås skriva brev till sina familjer och vänner, men ingenting om patienterna. Därför är dessa muntliga berättelser viktiga att återge. I patientjournalerna finns mycket nedtecknat, men oftast gällde det ändå patienternas hälsotillstånd. Att personal och patienter på somrarna simmade,

Okänd flicka på Själo.

red på svin eller tittade på solnedgången tillsammans brydde sig inte läkarna om.

Till Ilse's finaste minnen från Sjalö hör den vita vackra broderade påsen för nattlinnet som hennes mor fick av en patient. Den är ett bevis på den sammanhållning och varma stämning som fanns på Sjalö.

SJÄLV TRODDE jag länge att jag hade sett en kvinna som rymt från Sjalö komma gående på isen mot vårt torp en vacker vinterdag. Så småningom insåg jag att det inte är möjligt, eftersom sjukhuset stängde 1962. Antagligen har jag som barn lyssnat noga på vuxnas berättelser och tydligen var de så spännande att jag började inbilla mig att jag sett det med egna ögon. Dessutom hann jag berätta om detta för andra människor innan jag insåg mitt misstag, och dessa

har i sin tur fört det vidare till ytterligare några andra. Så uppstår och "förbättras" säkert många berättelser. Men jag är säker på att det jag hörde hade hänt, bland annat för att min fars första hustru på 1950-talet också var sköterska på Sjalö, och hon var faktiskt gudmor till Ilse. Världen är liten.

VACKRA VINTERDAGAR, på isen mellan Svartö och Kälö, kan jag fortfarande se framför mig en kvinna i brun lång kjol och huckle på huvudet komma gående med en käpp i handen. Alltid undrar jag vem hon riktigt var och hurudant livsöde hon hade. Kanske hon var någon av de kvinnor som det senare berättas om i böcker eller TV-dokument. Men helt rymma från Sjalö, det lyckades hon inte.

Ilse Bergman och katten Amanda.
Fotograf: Pirkko Hyssänmäki.

Annikki Bergman på sin 74-årsdag i hemmet i Nagu. Foto: Privat

En broderade påse för nattlinnet som Annikki fick av en patient. Foto: Ilse Bergman

NINA SÖDERLUND

är ordförande för Skärgårdsinstitutets ledningsgrupp,
bosatt på Ramsö nära Själo i Nagu.

nina.soderlund@abo.fi
+358 50 527 8180

Kontaktuppgifter till
ILSE BERGMAN:

ilse.bergman@gmail.com

Eila och Heikki är dagens Sjalöbor

Text och foto: Julia Ajanko

Eila Flinkman är uppvuxen på Sjalö, Heikki Vaarama kom till ön först som vuxen. Idag tillbringar både Eila och Heikki en stor del av sin tid på Sjalö, vars framtid de båda vill värna om.

Eila Flinkman var två veckor gammal när hon första gången anlände till Sjalö. Hennes mamma **Signe** hade fem veckor tidigare åkt hem till sina föräldrar i Yläne för att tillbringa den sista tiden av graviditeten där. I februari 1942 föddes Eila på Åbo läns-sjukhus. Men hemfärden till Sjalö två veckor senare var inte så enkel. Under krigstiden behövde alla skärgårdsbor ett tillstånd för att kunna röra sig till och från hemkommunen, men den lilla bebisen hade förstas

inget tillstånd och Signe kom inte igenom kontrollen i Pargas. Som tur var hade de en bekant som jobbade på polisstationen i Åbo, tillståndet utfärdades samma dag och Signe och bebisen fick fortsätta resan hem efter några timmars väntan. Eilas pappa **Aarne** hade färdats över isen med häst, och hämtade familjen från Simonby strand i Nagu.

I år, 2019, har Eila fyllt 77 år. Hon tillbringar sina somrar på Sjalö från maj till september. Förra året blev Eila höftopererad och hon fick svårt att till fots ta sig de

tre kilometrarna från hamnen till hemmet. "Så småningom börjar det gå snabbare", skrattar Eila, och säger att det är bra träning att hämta posten från hamnen. Hon tar det lugnt och dessutom finns det många minnen på vägen från alla åren på ön.

EILAS MAMMA kom till Sjalö på 1930-talet för att jobba som köksbiträde på öns sjukhus. Efter Eilas födsel blev mamma Signe sjukhusets kokerska, vilket hon arbetade som tills sjukhuset stängdes år 1962. När Eila var liten bodde familjen i sjukhuset, i ett utrymme bakom köket. Eilas pappa var hemma från Källdö och jobbade på Sjalös bondgård. Efter kriget, 1947, började 11 frontmannahus byggas på Sjalö. Ett av husen tillföll familjen, eftersom Eilas pappa hade varit vid fronten. Familjen fortsatte ändå att bo i sjukhuset under vintrarna, för att inte behöva värma upp sitt eget hus.

När Eila var liten fanns det totalt 15 barn på hela Sjalö. Barnens föräldrar jobbade antingen på själva sjukhuset eller med någonting annat i anknytning till sjukhusets verksamhet, till exempel som båtförare, lantarbetare eller tvätter-skor. Enligt Eila var det närmare 70 personer som bodde och arbetade på ön.

Sjukhuset var i stort sett självförsörjande. Korn fördes till Röölä i Rimito för att malas och på samma resa hämtade man sill till Sjalö. Rotfrukter odlade man själv och ön hade 17 kor och några får.

Eila minns barndomen på Sjalö som en väldigt lycklig tid. "Vi sprang runt ön och gav egna namn åt alla våra favoritplatser." Det fanns också duktiga föreståndare på sjukhuset, som organiserade olika programpunkter åt barnen. "Vi hade allsång tillsammans med sjukhusets patienter och spelade teater för dem." Många av sjukhusets patienter var helt vanliga, säger Eila. De som var arbetsföra hade olika uppgifter.

En tog hand om potatis och potatiskällare, en annan skötte blommor och en tredje odlade och skötte trädgården. "Ibland sa-des det att den och den är lite trött, och då skulle man hålla avstånd. Annars levde de sina och vi våra vanliga liv på samma ö."

Barnen från Sjalö gick i skolan i Simonby i Nagu. Man började skolan som 6-åring och även på lördagar var det skoldag till klockan 13. Efter det åkte man hem från internatet och kom tillbaka till skolan på måndag morgon. Eila var van vid att vistas hemma hos andra och var därför inte rädd för att bo på internat. För hennes syster **Maila**, som är sju år yngre, var det mycket svårare att vara borta hemifrån. "Redan som barn var jag alltid på gång och jag hade bott en del hemma hos mina farföräldrar på Källdö och hos andra bekanta. Inte kände jag någon hemlängtan", konstaterar Eila. "Men alla är vi olika", fortsätter hon sedan, och hänvisar till sin syster.

När barnen blev äldre började de hjälpa till med olika sysslor och jobba på sjukhuset då de ordinarie anställda hade semester. Efter några års sommarjobb i sjukhusets kök sade hushållerskan åt Eila att hon borde gå i någon skola. Att studera var inte hennes grej, så hon började istället i Nådendals hushållsskola och blev färdig 1961. Eila hann jobba på Sjalös sjukhus i mindre än ett år, tills hela anstalten stängdes år 1962.

NÄR SJUKHUSET stängdes, erbjöds alla anställda jobb på fastlandet. Eila var en av de 13 som fick jobb i Björneborg. Hon jobbade i sjuksköterskeskolans kök i fyra år, men fick sedan anställning på Åbo läns-sjukhus, sedermera Åbo universitets centralsjukhus, tills hon gick i pension 2006. Eilas mamma fick jobb i Uleåborg, men efter tre år återvände Signe till sin hemö. Eilas pappa Arne hade däremot vägrat att lämna Sjalö och började efter en tid jobba för Skärgårdshavets forskningsinstitut, som tog över sjukhusbyggnaderna. Under åren

Mitt emot Eilas strand ligger Kyrkudden. När Eila och hennes mamma jobbade i sjukhuset, rodde de över viken och gick till fots sista biten till jobbet.

skötte pappan forskningsstationens båtar och båttransporter, jobbade som vaktmästare i kyrkan och guidade turister som redan år 1964 började komma till Sjalö med vattenbussar från Åbo. Så småningom blev också Signe anställd av forskningsinstitutet.

“**DET HAR** varit goda tider på Sjalö”, konstaterar Eila. Under åren har hon regelbundet besökt sitt barndomshem och känner bra alla dem som idag jobbar på Sjalö. Till och med hennes mamma vistades på ön flera månader om året, tills hon 2014 gick bort som 101-åring. “Om de inte har sett mig i byn på några dagar, kommer någon från forskningsinstitutet och kollar att allt är bra med mig”, berättar hon. Eilas man, **Nils Flinkman**, gick bort redan år 1986, men Eilas dotter har sommarstuga på ön Vallmo där hon sköter pappa Nils barndomshem. Från Vallmo kommer dottern och hennes vuxna barn på besök och hjälper till med olika sysslor.

När jag så frågar om Sjalös framtid, dyker en liten oro upp i Eilas ansikte. Fram till år 2016 hyrde Åbo universitet marken och byggnaderna av staten, men det året köpte universitetet det gamla hospitalens område. Resten av Sjalö tillhör Forststyrelsen och 13 privata ägare. I rask takt byggdes en större gästhamn på ön och de flesta byggnaderna arrenderades ut åt ett privat företag som började driva turistverksamhet och sköta kyrkan på Sjalö.

“Det kändes logiskt i tiderna att sjukhuset ersattes av Åbo universitet och Skärgårdshavets forskningsinstitut. Ön har alltid varit en sorts läroanstalt. När forskningsverksamheten kom igång kom det forskare och studerande hit från flera olika länder. Det var härligt!”, skrattar Eila. “Och nog förstår jag att saker och ting måste förnyas och man måste följa med i utvecklingen. Jag har inget emot turism så länge den hålls inom

Interiör från Lindebo.

rimliga gränser. Jag hoppas bara att inte hela den här fina ön med sitt värdefulla kulturarv och sin historia säljs till privata ägare. Alla förstår inte Själös karaktär”, fortsätter Eila.

HON BERÄTTAR glatt att årets midsommar var fin med över 60 personer på gudstjänsten. “Det var mycket folk och riktigt trevligt! Fast lite måste jag nog rätta den ena kyrkguiden som inte hade helt koll på all fakta”, säger Eila med glimten i ögat. “Mest önskar jag att turisterna visade mera uppskattning för ön och dess historia. Och jag önskar nog att Själö hålls på världskartan, på ett eller annat sätt. Men vad framtiden bär med sig kan vi inte veta, det beror på vad dessa olika instanser bestämmer. Vi kan bara hoppas på det bästa”, säger Eila bestämt.

Heikki Vaaramas föräldrar, **Thelma** och **Antero**, köpte Lindebo på Själö år 1963. Då de för första gången besökte Lindebo i juni, var gårdens tiotals plommonträd i full blom.

Nästa dag förhandlade de om ett banklån. **Ester Jäger** sålde huset när hon blev änka, hennes make **Gunnar** var född i Lindebo och hade jobbat på sjukhuset som Eldare.

Då paret Vaarama köpte Lindebo hade sjukhuset varit stängt ett år och förhandlingarna gällande Själös framtid var i full gång. Heikkis pappa var professor i botanik vid Åbo universitet och en av dem som starkt stödde tanken om att grunda ett forskningsinstitut på Själö. Rent yrkesmässigt blev han dock inte själv involverad i Skärgårdshavets forskningsinstituts verksamhet. Åbo universitet växte kraftigt på 1960-talet, och enligt Heikki Vaarama var hans pappa mycket involverad i att bygga och forma det nya campuset i Åbo. Antero och Thelma skulle flytta till Lindebo efter pensionen, men som så ofta går livet inte enligt planerna. Antero pensionerades 1975 och avled senare under samma år.

Lindebo.

HEIKKI VAARAMA var redan vuxen då hans föräldrar köpte Lindebo. Han bor i Helsingfors, men har följt med utvecklingen på Sjalö sedan huset köptes. Sedan 1990-talet har Heikki skött Lindebo med sin fru **Piki**, och de kommer till Sjalö året om. "Det är ett alldeles för stort och dyrt ställe för två människor att sköta om", säger Heikki och skakar på huvudet. Heikki och Piki har inga barn, men de har ändå inte velat sälja stället. Tvärtom har de renoverat huset helt och hållet, helt tydligt med sinne för vackra och funktionella gamla trähus.

Paret är också aktiva medlemmar i Pro Sjalö rf. För 14 år sedan tog Skärgårdshavets forskningsinstituts dåvarande ledare **Ilppo Vuorinen** kontakt med Heikki, och föreslog att det skulle grundas en förening som representerar de som bor och vistas på Sjalö. Vuorinens tanke var att det fanns ärenden på Sjalö som måste skötas och tas ställning till gemensamt, men som representant för uni-

versitet kunde han inte börja syssla med det. Stadgarna för Pro Sjalö rf skrevs under Lindebos äppelträd. **Keijo Alastalo**, vars farmor hade bott i sjukhusets tvätterier med sju barn, valdes till föreningens första ordförande.

Efter grundandet har föreningen samlat och bandat in historier av dem som tidigare jobbat och bott på Sjalö. De första åren skötte föreningen Sjalö kyrka. De organiserade sommarevenemang, guidningar och städade i kyrkan och dess omgivning. De hade till och med en sommarkiosk vid kyrkobryggan. En orsak till Pro Sjalös grundande var att ta kontrollen över den ökande turistmängden på Sjalö. Det saknades toaletter, skyltar och allmän information, samtidigt som fler och fler turister började ta i land med förbindelsebåten. De sista åren har frågan om turismen blivit stor och komplicerad.

Vaarama är kritisk till arrangemangen kring hotell-, restaurang- och gästhamns-

verksamheten på ön. Han kan inte riktigt förstå universitetet i denna fråga, eftersom han upplever att det verkar oklart vem som ska sköta vad. Till exempel finns ingen toa vid förbindelsebåtsbryggan, trots den ökande besöksmängden.

“DET ÄR KLART att det alltid kommer att finnas turister här, och det är bra. Men en överexploatering måste man undvika. Det måste finnas vettiga sätt att kombinera kultur, historia och natur. Det behövs mera stöd från staden eller staten för att föra fram Själös värdefulla arv.” Enligt Vaarama skulle Själös verksamhet passa bäst för skilda små aktörer för olika aktiviteter. “Till exempel kunde vi inom Pro Sjalö bra sköta kyrkan”, säger Vaarama. Just nu jobbar föreningen på att få Kyrkudden, det gamla hospitalets område, placerat på Unescos världsarvslista.

För nästan 20 år sedan testamenterade Heikki och Piki huset Lindebo till Stiftelsen för Åbo universitet. Stiftelsen och universitetet äger var sin halva av marken och de gamla sjukhusbyggnaderna. Paret tänkte att Lindebo kunde vara till nytta för forskningsinstitutet, till exempel för att inackordera besökande forskare. Idag är de inte mera så säkra på sitt beslut, eftersom öns framtid verkar diffus.

Vi går runt i det fina huset före Heikki kör mig till förbindelsebåtsbryggan. Vi är ute i god tid, båten kommer om en halvtimme. Ett trettiotal andra väntar också på båten. Det enda jag hoppas på är att ingen av oss får bråttom till toaletten, för den närmaste finns just nu på 1,5 kilometers avstånd.

JULIA AJANKO

är geograf och intresserad av interaktion mellan städer, landskap och skärgård. Hon är bosatt på ön Brännskär i Nagu sedan åtta år tillbaka. Julia är styrelsemedlem i FÖSS, Finlands Öar rf - Suomen Saaret ry.

j.ajanko@gmail.com

ARTIKELFÖRFATTAREN

Svenska
kulturfonden

DENNA ARTIKEL ÄR PUBLICERAD MED STÖD FRÅN SVENSKA KULTURFONDEN

Pro Seili-Själö värnar om sjukhusöns kultur

Text: Anne Wilenius. Översättning: Mikael Heinrichs

Den allmännyttiga kulturföreningen Pro Seili-Själö ry, som understöder både forskning och vetenskap, grundades sommaren 2005 för att fungera som ett språkrör för lokalbefolkningen i frågor som rör ön. Dels handlar det om olika sätt att föra fram öns säregenskaper, dels om att balansera trycket som den ökade skärgårdsturismen för med sig.

Själö har varit bebott ända sedan medeltiden. Under århundradena har det varit institutioner av offentlig karaktär som möjliggjort levebrödet för invånarna: hospitalet, sjukhuset och senast universitetet.

I och med den växande mängden turister i skärgården, i synnerhet till öar som tidigare varit nästan stängda och isolerade, har det under de senaste årtiondena väckts ett slags tyst motstånd bland lokalbefolkningen. Det är inte helt entydigt att överlåta bestämmanderätten över den egna levnadsmiljön och dess framtid till aktörer, vars motiv man inte kan vara säker på. Turismens miljöpåverkan är som bekant både fysisk och psykisk. Den inverkar socialt och ekonomiskt, vid sidan om den inverkan turismen har på naturvärdena – både här hos oss och ute i världen.

Enligt de flesta hör en mer storskalig turism inte hemma i skärgårdsmiljön på grund av den bristfälliga infrastrukturen och skärgårdens unika naturvärden. Själöborna ansågs ofta som ett hinder för turismen för att de hade en annorlunda profil: det grundläggande syftet med ön var att bedriva utbildnings- och forskningsverksamhet samt fungera som

provmiljö med en fältstation som hade fast bosatt personal. Ön hade ett litet antal övriga invånare, men även de små torpen och jordplättarna som ägdes av tidigare sjukhuspersonal samt deras släktingar fungerade som hemvist för många forskare och anställda på ön – både under kortare och längre perioder.

REDAN SOMMAREN 2003 hade **Heikki Vaarama** och forskningschef **Ilppo Vuorinen** lagt grunden för föreningen som höll sitt konstituerande möte den 7.4.2005. På det första mötet var så gott som alla Själöbor med familjer närvarande, inalles 32 personer. En liten – men livskraftig – förening föddes. Föreningens viktigaste uppgift var att värna om Själö och dess unika historia, bevara öns natur och traditioner, samt dela med sig av den kunskap som medlemmarna hade om ön. På detta vis ville man bidra till att sprida korrekt och saklig information om ön. På attitydnivå är vägen lång från en ö med ett stängt mentalsjukhus till dagens forskningsinstitut som önskar all tänkbar publicitet.

Den oinbjudna turismströmmen upplevdes ofta som ett hot och ett störande moment, både på forskningsinstitutet samt i terrängen. I samråd med föreningen och forskningsinstitutets personal utarbetade man ett mer lätthanterligt helhetskoncept.

En del av en gammal sockenkarta. © Nationalarkivet

Föreningen åtog sig att aktivt, men i begränsad utsträckning, producera turismtjänster under sommarmånaderna. Under vinterhalvåret fokuserade man krafterna på att samla in berättelser och bevara traditioner.

I DET HÄR skedet föddes också den smått legendariska sommarkiosken på Sjö, en informationsdisk utan like vid öns Kyrkbrygga. Konceptet utarbetades i samråd med Museiverket och kiosken drevs länge av föreningens numera avlidne eldsjäl **Keijo Alastalo**. Öppethållningen av Sjö museikyrra utformades som ett fungerande samarbete mellan forskningsinstitutets personal, medarbetare i Sjö museikyrroprojekt samt föreningens medlemmar. Genom medlemmarna sträckte sig traditionerna ända tillbaka

till sjukhustiden. Den omgivande miljön sköttes delvis med talkokraft då ingen offentlig finansiering fanns att tillgå. Genom detta arrangemang kunde universitetet fokusera på sina starka kort: forskningen inom marinbiologi samt skärgårdsforskningen.

Med tanke på fortlevnaden av den lokala kulturen innebär nya näringsformer ofta komplexa samband mellan orsak och verkan som dessutom är långvariga. Särskilt invecklat blir det då lokalbefolkningen har ringa möjligheter att påverka vad som sker i deras levnadsmiljö. Efter att den inledande turismhyphen lagt sig, tenderar resmålet att stagnera och attraktionskraften minskar. Då det autentiska "dör ut" och resmålet allt mer börjar påminna om alla andra resmål

Gammelt landskap på Sjölandet, årtal okänt. Till vänster i bild mentalsjukhuset, idag Skärgårdshavets forskningsinstitut. (c) Pro Sjölandet

Helge Vikström och Birgitta Henriksson med Sjalö museikyrkas nya altarduk. Foto: Mikael Heinrichs

är goda råd dyra. I fortsättningen krävs allt fler investeringar, bekvämligheter och lockbeten för att upprätthålla attraktionskraften. Kvalitet kommer sig inte av en slump, inte ens då det handlar om museala sevärdheter.

ÖN SJÄLÖ är värdefull redan i sig själv. Ön har genom tiderna fascinerat konstnärer och författare. De tidigaste bevarade skönlitterära beskrivningarna dateras till 1700-talet, de mest kända - såsom **Topelius** "Boken om Vårt Land" - är från 1800-talet. Även samarbetet mellan forskningsinstitutet och föreningen har burit frukt: Sjalö hörs och syns i medierna, i den samtida skönlitteraturen och andra konstformer. Av dagens kvinnliga författare har bland andra **Anna Kortelainen**, **Johanna Holmström** och **Katja Kallio** uppmärksammat Sjalö. Dessutom har det producerats dokumentärfil-

mer, musik, teater, poesi och bildkonst som anknyter till öns historia och stämningar.

Föreningens medelsanskaffning grundar sig i huvudsak på medlemsavgifter, donationer samt försäljningen av kaffe, glass samt olika föreningsprodukter (hantverk, hobbykonst) i föreningens sommarkiosk. Desutom görs talkoinsatser i samband med olika evenemang på ön. Under sommaren 2017 hade föreningen också hand om öppethållningen av museikyrkan för turister och besökare, precis som man gjort under många årtionden tidigare via enskilda medlemmar. Den sommaren gick bra och vi i föreningen var väldigt besvikna då den uppgiften överfördes till en annan aktör av det nybildade fastighetsaktiebolaget. Samtidigt blev den lilla begravningsplatsen i anslutning till kyrkan utan skötsel.

Gruppbild på personalen i samband med att sjukhusverksamheten lades ner 1962.

Skötarna på kaffepaus.

Själö kyrka är viktig för öns invånare. Med hjälp av donerade medel har föreningen låtit tillverka en kopia av den altarduk som fru **Sylvi Kekkonen** år 1957 donerade till kyrkan. Kopian är tillverkad av **Birgitta Henriksson** på Själö i enlighet med den ursprungliga altarduken och den kan sommartid ses i museikyrkan. Den ursprungliga duken, som delvis är förstörd, finns i Nationalmuséets samlingar.

SOMMAREN 2018 utarbetade föreningen ett förslag om att Kyrkudden på Själö samt de äldsta delarna av hospitalsområdet skulle tas upp på den tentativa listan för Unescos världsarv. Förslaget presenterades som en seriell nominering, dvs. en helhet bestående av flera olika objekt. Här följer ett utdrag ur förslagstexten: "... objektet representerar en kulturhistoriskt, naturvetenskapligt och landskapsmässigt unik, erkänd och känd helhet där mänsklig verksamhet och naturen samverkat. Områdets historia och naturvärden har kartlagts, dokumenterats och forskats i under långa tidsperioder. De

äldsta historiska avhandlingarna som beskriver hospitalet på Själö härstammar från 1800-talet, de färskaste från de senaste årtiondena. Man har systematiskt dokumenterat naturen under flera tiotals år i samband med olika vetenskapliga forskningsprojekt som behandlat områdets geologi, växtlighet och djurliv. Man har också utfört arkeologiska utgrävningar på området under de senaste åren. Dessa har visat på att området har en tydlig koppling till Åbo stads historia. Som helhet är områdets historiska dokumentation välbehållen och sträcker sig ända till medeltiden. Skyddandet av kultur- och naturarvsaspekterna vid objektet förutsätter en särställning för de äldsta delarna av området, eftersom dessa miljöer är så sårbara."

Föreningen hoppas att förslaget får understöd, eftersom Själö skulle förtjäna ett större erkännande - även internationellt. Å andra sidan skulle detta också förutsätta ett ännu mer omsorgsfullt arbete för att bevara ställets autentiska särigheter.

ANNE WILENIUS

är licentiat i statsvetenskap vid Åbo universitet och jobbar som utvecklingschef vid Nationalarkivet. Tidigare har Wilenius jobbat bland annat i Själös museikyrka samt vid Skärgårdshavets forskningsinstitut. Wilenius är styrelseordförande för föreningen Pro Seili-Själö ry.

annwil@utu.fi

Foto: Hilja Palviainen

ARTIKELFÖRFATTAREN

Forststyrelsens roll på Själö

Text: Mikael Nordström

Grönbeta på Själö.

Foto: Hilja Palviainen

Foto: Tapani Tuovinen

Naturskötsel på Sjalö, här avlägsnas vass i vattenbrynet. Foto: Hilja Palviainen

Forststyrelsens Naturtjänster förvaltar land- och vattenområden som ägs av finska staten inom Sjalö skärgårds naturskyddsområde, som grundades år 2014. Naturskyddsområdet är totalt cirka 1300 hektar, av vilka drygt 120 hektar ligger på Sjalö.

Forststyrelsen ansvarar för naturvården, bland annat gällande vårdbiotoper och utrotningshotade arter, samt för museikyrkan. Naturskyddsområdet används även för forsknings- och undervisningsändamål av Skärgårdshavets forskningsinstitut, både inom terrest- och marinbiologi samt arkeo-

logi. Då det gäller museikyrkan ansvarar Forststyrelsen för upprätthållande reparationer, konserveringsåtgärder och uppföljningen av skador, med vars hjälp man strävar efter att bevara kyrkans antikvariska värden. Större reparationer på kyrkans fasad och bärande byggnationer gjordes år 2015.

Då det gäller besöksnäringen på Sjalö samarbetar Forststyrelsen med Åbo universitet, som koordinerar turismverksamheten på ön.

MIKAEL NORDSTRÖM

är områdeschef för Kustens naturtjänster vid Forststyrelsen.

+358 400 445 234
mikael.nordstrom@metsa.fi
www.metsa.fi

ARTIKELFÖRFATTAREN

© Vitharun

Turismen på Sjalö

Text: Gustav Ramberg

Under de senaste åren har turismservicen på Sjalö byggts upp som ett samarbete mellan Rederi Ab Vitharun och Åbo Universitet.

När vi för tre år sedan första gången kom ut till Sjalö såg vi direkt potential i denna härliga skärgårdsö, en ö som ligger precis rätt belägen för dagsutflykter och som för båtguäster är en trygg hamn intill faret.

Steg för steg har vi byggt upp turismservicen på Sjalö i samarbete med Åbo Universitet. Idag har vi inkvartering, gästhamn, restaurang, café och guidade rundturer på holmen. Utöver detta sköter vi turbotrafik mellan Åbo, Sjalö och Nagu från maj till september. Säsongen är lång på Sjalö tack vare universitetets grupper, som kommer redan i april och varav de sista åker i oktober. Dessa grupper möjliggör att vi kan betjäna individuella turister långt utan-

för sommarsäsongen, vilket många av våra kunder uppskattar. Skärgården stänger inte när skolorna börjar, den finns här året om.

Det som gör Sjalö så speciellt är nog, förutom den kusliga historia som utspelade sig på ön mellan 1600-talet och 1950-talet, naturen och de vackra byggnaderna i trä och sten.

TILL SJÄLÖ tar man sig lättast med turbot från Åbo, Nagu eller Hanka. Utanför säsongen går det att ta sig med förbindelsebåt från Nagu. De flesta av öns besökare kommer med turbot, men vi hoppas på att fler och fler hittar till ön med egen båt då vi byggt ut gästhamnen med en ny gästbrygga förra hösten.

För besökarna finns en mängd aktiviteter, utställningar och möjlighet att bekanta sig

Foto: Julia Ajanko

med universitetets verksamhet på Skärgårdshavets forskningsinstitut. Med en besöksmängd på 20 000 besökare per år behöver vi verkligen värna om den känsliga kulturhistoriska miljön vi är verksamma i, liksom naturen och havsmiljön. Själö deltar aktivt i olika projekt, såsom regeringens spetsprojekt SaaRa för att minska på matsvinnet. Vi arbetar också i nära samarbete med Håll Skärgården Ren rf. För båtgesterna finns en ny diskplats kopplad till öns infrastruktur och möjlighet att lika bra som hemma i stan källsortera soporna från båten. Att vara verksam på en ö långt ute i skärgården gör att man tänker en extra gång innan man beställer något, allt som bärs ut skall bäras iland också.

En av de stora utmaningarna som skärgårdsföretagare är att hitta kunnig personal för säsongsarbete. Men närheten till

Åbo, endast en timme och trekvart bort, har gjort att vi kunnat hitta duktiga arbetstagare till öns alla funktioner. Totalt sysselsätter vi tjugo personer under säsongen. Personalstyrkan trappas upp i början på juni för att sedan trappas ner i mitten på augusti. Under vintern jobbar endast två personer på heltid med försäljning och andra stödfunktioner. Vi hoppas i fortsättningen kunna sysselsätta fler personer året om och göra Själö till en livskraftig ö med sitt centrala läge i Åbolands skärgård.

GUSTAV RAMBERG

är platsansvarig och hamnkaptan för Rederi Ab Vitharun.

gustav.ramberg@vitharun.fi

ARTIKELFÖRFATTAREN

Långtidsuppföljningen är en av forskningsinstitutet styrkor

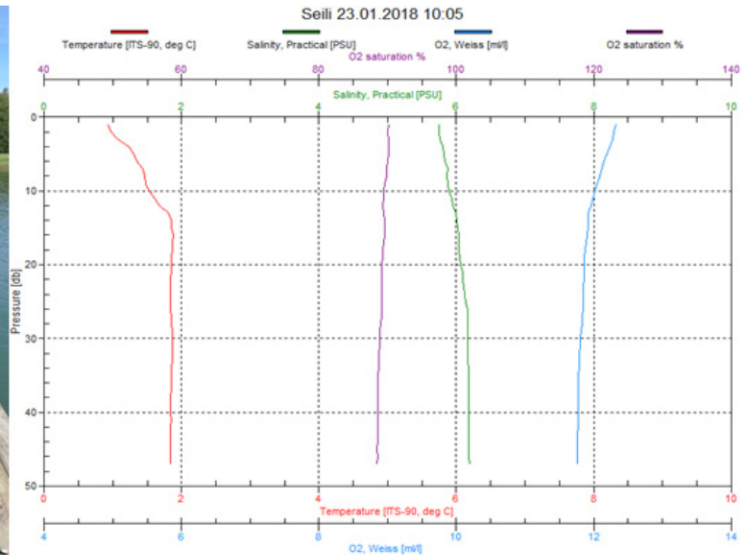
Text: Jari Hänninen. Översättning: Julia Ajanko

Det som hör till Åbo universitets Skärgårdshavets forskningsinstituts kärnverksamhet kommer egentligen fram redan i namnet - att forska i Skärgårdshavet. Ändå räcker det inte med att forska endast i Skärgårdshavet, eftersom det är en del av den större helheten Östersjön. Alla processer och förändringar som händer i Östersjön, såsom övergödning eller inkomna saltpulser, speglas förr eller senare också i Skärgårdshavet.

A photograph showing a man in a blue jacket and cap operating a sled-mounted sampling device on a frozen lake. The sled is made of wood and has a metal frame with a circular opening. The man is leaning over the sled, and a thin rod or cable extends from the sled down into a hole in the ice. The background is a vast, flat, snow-covered landscape under a pale sky.

Provtagning vid Päivälö-
oto mätstation strax efter
att uppföljningsprogram-
met på Sjalö hade inletts.
På bilden fältnästare
Gunnar Vikström.

Den CTD-sond som används i monitoreringen, samt en vattenprofil från januari 2018.

Att bara forska i Östersjön räcker inte till för att få en riktig helhetsbild, för allt vatten i Östersjön kommer från Atlanten. Vattnet som upprätthåller salthaltsnivån i Östersjön kommer under vissa specifika stormförhållanden in som saltpulser via de danska sunden. Det sötvatten som förs till Östersjön med älvarna och åarna är Atlantvatten som förångats, bildat moln och regnat ner i avrinningsområdet runt Östersjön. Dessa två källor är orsaken till Östersjöns speciella karaktär, bräckt vatten. För att förstå hur Skärgårdshavet fungerar krävs alltså även en förståelse för klimatförhållandena över Atlanten, och denna helhet kan sägas forma Skärgårdshavets forskningsinstituts kärnverksamhet.

Förhållandet mellan Skärgårdshavet, Östersjön och Atlanten undersöks genom långtidsuppföljning, så kallad monitorering. Då observeras alltid förhållandena på samma plats, med samma regelbundenhet, året runt, med samma metoder. Dessa observationer bildar en tidsserie av många, likadana prov-

tagningar. Vid långtidsmonitorering observerar man förhållandena exempelvis varannan vecka, eller så görs de under en kortare tidsperiod, med några timmars mellanrum. På båda sätten kan man upptäcka någonting väsentligt gällande ett havsekosystem. På Sjalö använder vi oss av båda observationssätten.

FOSKNINGSINSTITUTETS långtidsuppföljning av havsmiljön påbörjades redan år 1966 vid ön Päiväluoto nära Sjalö, bara två år efter forskningsinstitutets grundande. Det finns alltså tidsserier som beskriver havsmiljön i över 50 års tid, vilket är de längsta tidsserierna i hela Östersjöregionen. Orsaken till att uppföljningen i tiderna inleddes, var att få en uppfattning om hur havets tillstånd utvecklades över tid. Syftet var redan från början att observera havets långsamma förändringar, som ofta speglar förändringar på ett globalt plan.

Idag görs monitoreringens provtagningar och mätningar på samma sätt som när de inleddes, det vill säga med tio dagars mellanrum, året runt. På provtagningsplatsen undersöks hela vattenpelaren ner till 45

Den profilerande bojen vid Päiväluoto mätstation nära Själö.

meters djup. Parametrar som undersökts från början är havsvattnets temperatur, salthalt och djurplanktonsamhället sammansättning. I samarbete med miljöförvaltningen har monitoreringen diversifierats efterhand, så att man nu till exempel även samlar information om näringsämnena i havsvattnet, för att kunna följa med hur övergödningen utvecklas.

Själös långtidsuppföljning har sedan början av 1980-talet varit en del av ett globalt övervakningsprogram för havens tillstånd. Inom ODAS-nätverket görs jämförbara undersökningar vid alla mätstationer på alla världens hav, för att man ska kunna observera globala förändringar.

TIDSSERIERNA HAR främst använts för att observera påverkan av klimatförändringen (läs mer i artikeln Själöforskning kring klimatförändringen). För att få en bättre

helhetsbild av det som sker i havsvattnet i Skärgårdshavet, tog man år 2006 ett beslut om att också följa med de korta processerna i havet (under en timme, dag, vecka, månad). I samarbete med Åbo yrkeshögskola installerades en mätboj som kontinuerligt mäter grunddata i realtid med telemetri. Den profilerande bojen låter oss att följa de ändringar som sker under växtperioden bara med några timmars mellanrum. Detta är till exempel bra när höstcirkulationen sker och vattnets skikning kan försvinna på bara i några timmar, eller då blågrönalger börjar blomma under en varm förmiddag.

På hemsidan saaristomeri.utu.fi finns mera information om den miljöuppföljning som görs på Själö.

Själöforskning kring klimatförändringen

Text: Jari Hänninen. Översättning: Pia Prost

För att vi ska förstå Skärgårdshavets ekosystem krävs forskning inte bara kring ekosystemens regleringsmekanismer i Östersjön, utan också forskning om klimatförhållandena i Atlanten. När vi studerar NAO-indexet växer en bild fram som visar hur klimatet förändrats sedan 1980-talet.

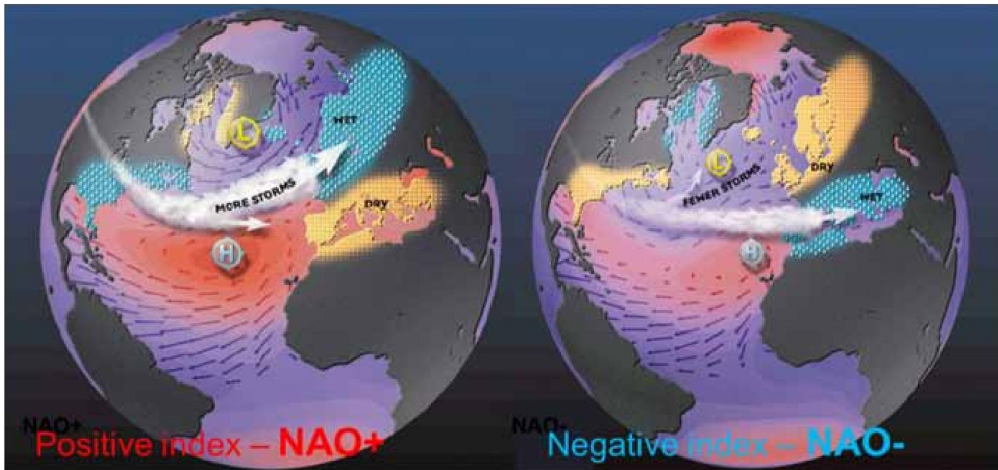
Det fenomen som kanske bästa beskriver hur det atlantiska klimatet påverkar Östersjön kallas den nordatlantiska oscillationen, NAO. NAO-indexet mäter skillnaden i tryck mellan Atlantens två viktigaste permanenta vädercentrum, lågtrycket vid Island och högtrycket som ligger runt Azorerna. Indexet indikerar skillnaden från det långsiktiga medelvärdet och kan antingen vara positivt eller negativt. Det visar alltså hur mycket skillnaderna avviker från det normala.

På grund av jordklotets rotation får Östersjön sitt färska vatten främst från vattnet som

förångats från Atlanten. När de isländska lågtrycken är extra kraftiga är indexet positivt. Detta leder till att molnen som bildats vid Atlanten i huvudsak rör sig ovanför den varma golfströmmen, vilket ger milda och regniga vintrar i norra Europa, medan södra Europa lider av kyla och torka. När NAO-indexet är negativt gäller det motsatta - i norra Europa får vi smällkalla vintrar, medan medelhavsområdet får mildt och regnigt väder.

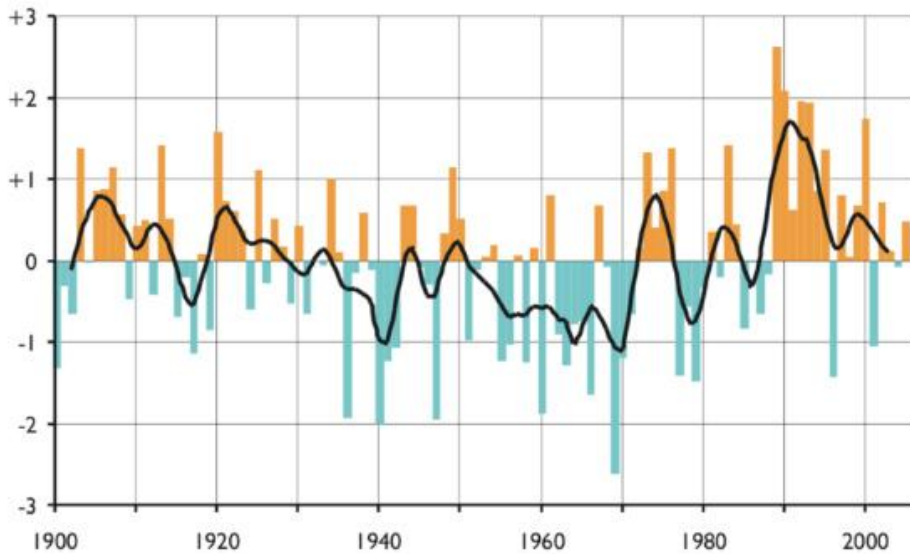
VIKTIGT FÖR regleringen av Östersjön, och även Skärgårdshavet, är vad som sedan 1980-talet har hänt med vädercentrumen på grund av förändringar i klimatet. Ett positivt index har blivit det dominerande, vilket har lett till en ökad nederbörd vintertid

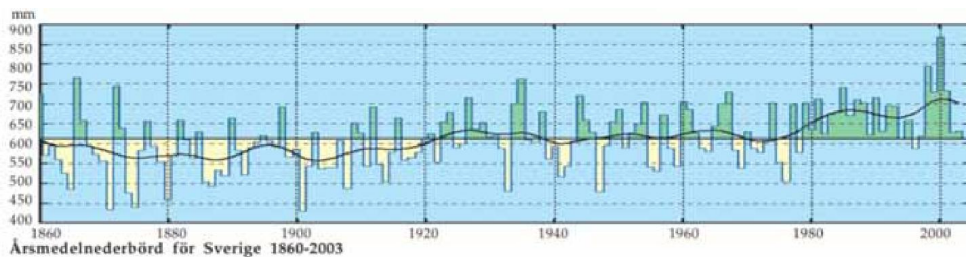

Joint Research Center, Ispra, Italy

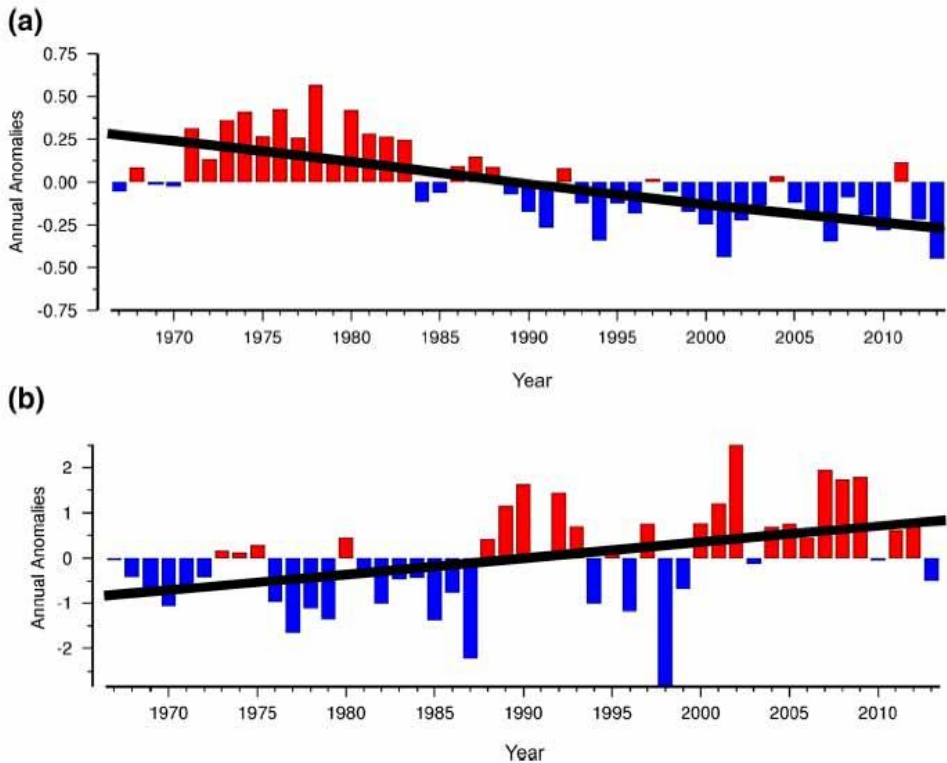
Molnens rörelser och Atlantens inflytande på det europeiska klimatet kan ses i NAO-indexets olika faser. Det gula L:et beskriver det ihållande lågtrycket nära Island och det gråa H:et högtrycket runt Azorerna (stor bokstav = stort låg-/högtryck, liten bokstav = det motsatta). © JRC 2001

NAO-index vintertid under åren 1900-2005. Orange staplar visar positiva index, turkosa negativa index. Den positiva fasen har varit dominerande sedan 1980-talet. © Hurrell 2005

Årsmedelnederbörd för Sverige 1860-2003. Här kan man tydlig se en ökad regnmängd från och med 1980-talet. © Alexandersson 2004

Förändringar i havsvattnets salthalt och temperatur vid Sjalös mätstation Päiväluoto. Mätningarna är gjorda på 0-20 meters djup under åren 1967-2013. Under tidsperioden har salthalten (a) sjunkit med ca 0.5 PSU-enheter, medan temperaturen (b) stigit med 1,5 °C. © Mäkinen, Vuorinen, Hänninen 2016

i Nordeuropa. Som resultat har mängden sötvatten från Östersjöns avrinningsområde ökat och salthalten i havet börjat sjunka. Detta fenomen är den viktigaste förändringen i Östersjön som orsakats av klimatet, utöver att havsvattnet blivit varmare.

För att kunna studera effekterna av klimatförändringen har resultaten från Sjalös lång-

tidsmonitorering varit till hjälp. Förutom att följa med förändringarna i Skärgårdshavets salthalt och temperatur, har vi även studerat till exempel de biologiska effekterna på djurplanktonsamhällets sammansättning.

JARI HÄNNINEN

är biträdande professor och stationsföreståndare för Skärgårdshavets forskningsinstitut på Sjalö, som är en del av biodiversitetssenheten vid Åbo Universitet.
+358-50-401 7838

jari.hanninen@utu.fi

ARTIKELFÖRFATTAREN

Marjut Rajasilta - snart 50 år med strömmingsforskning på Själö

Text: Julia Ajanko

Sedan 1972 har Marjut Rajasilta, docent emerita från Åbo universitets biologiska institution, besökt Själö oräkneliga gånger. Allt började med känslan av havets mäktighet när hon första gången satt på klippan på Själö. "Där bultar det stora öppna havet", tänkte den unga biologistuderanden som tillsammans med sina kompisar blickade mot Åbo. Efter några besök fick Rajasilta väderstrecken klara för sig, och efter några år kom strömmingar med i bilden. Med åren har havet blivit en aning mindre, men inte mindre mäktigt, säger Rajasilta.

Grunden för den långa vetenskapliga relationen mellan strömmingar och **Marjut Rajasilta** gjöts efter att hon fått sin magisterexamen i ekologi. En konflikt mellan fiskare som fiskade med ryssjor och rederier på Erstan hade blommat upp, någonting som den dåvarande länsstyrelsen i Åbo och Björneborgs län inte hade lyckats lösa. Med finansiering som de tre största rederierna skrapade ihop, anställdes Rajasilta för några månader för att ta reda på hur sjöfarten påverkar fiskbeståndet i Erstan. Rajasilta hade redan tidigare jobbat med fisk, dessutom hade hon en annan viktig egenskap som behövdes för jobbet: hon kunde köra motorbåt. Själö och Skärgårdshavets forskningsinstitut blev basen för forskningen.

ENLIGT RAJASILTA var forskningsstationen på 1970-talet ett väldigt hemtrevligt ställe för forskare. Vårdinnan **Norma** var hemma från en stor lantgård och kunde inte förstå att det köptes mat som transporterades till Själö. Därför fick alla forskare vara med och sätta potatis på vårarna. En manlig forskare fungerade som häst och de andra höll i plogen. En del protesterade och tyckte arbetet var olämpligt för forskare, men för Norma fanns det inga undantag. Alla skulle vara med! Och de flesta tyckte att det var en rolig variation till forskningen.

– Det var som i de gamla romantiska filmerna från Finland! Under Normas tid drack man vanligtvis aldrig kaffe, bara te, men efter talkot kom pigan från köket med kaffe och bulle. Det var härligt!, små-

Strömmingsforskare på kaffepaus på Järvistensaari. Med på bilden (f.v.) Juha Kääriä, Kari Ranta-aho, Marjut Rajasilta, Jan Eklund och Nils Jönsson. Foto: Gunnar Aneer

ler Rajasilta. På kvällarna hängde forskarna i Sjalös disco, i nedre våningen av magasinnet. Det känns som att ekologi var en populär disciplin på 80-talet. Det fanns gott om forskare och studerande som vistades på Sjalö. Idag är det inte riktigt så mera.

Då Rajasilta satte igång sin strömmingsforskning fanns det knappt någon tidigare forskning om strömming.

– Jag började med att kartlägga strömmingens lekplatser på Erstan med hjälp av **Kari Ranta-Aho** från Åbo Akademi. Vi hade ingen aning om var dessa platser fanns, så då Kari för första gången hittade strömmingsrom på en dykningstur, så kändes det otroligt bra.

Det krävdes dock många års arbete innan Rajasilta kunde sätta en pusselbit på plats och konstatera att strömmingen alltid återvänder till samma goda lekplatser. Ett projekt har alltid väckt mera frågor och lett till nya forskningar. Fortfarande är det svårt att säga vilka utomstående faktorer som direkt

påverkar strömmingspopulationen, och vilka egenskaper som hör till själva populationen.

– Fiskindividerna är olika. Näring har en stor betydelse, men exakt hur vet vi inte. Hittills har vi endast fått svar på de riktigt enklaste frågorna.

Till näst skulle Rajasilta vilja följa med strömmingen till det öppna havet.

– Jag brukar alltid säga att Erstan är strömmingarnas hem, medan de jobbar, det vill säga äter, på öppet hav.

PÅ HÖSTEN simmar strömmingarna främst till Bottenhavet för att göda upp sig och samla energi innan nästa sommars lektid. Enligt Rajasilta är många finländare intresserade av strömmingen, eftersom den är bekant för de flesta. Ändå är det svårt att få forskningsresurser. Hittills har det inte beviljats pengar för att forska i strömming och dess föda djurplankton i öppet hav, så mera kunskap än detta finns inte.

Marjut Rajasilta på huvudbyggnadens trappa. Foto: Julia Ajanko

– Då jag började forska i strömningar och satt i båten med Kari, funderade jag över vilket stort mysterium som finns där under ytan, säger Rajasilta ivrigt. Men forskningsresurserna har skurits ner mycket, och nu om någonsin skulle det behövas mera pengar för att få klarhet i mysterierna.

Brist på motivation har hon ändå aldrig lidit av. Enligt Rajasilta passar Östersjön utmärkt för att forska i fiskpopulationer. Omständigheterna på Östersjön varierar mycket mera än på oceaner, vilket leder till att ändringar och variationer i fiskpopulationer är lättare att notera på Östersjön.

TACK VARE ryssjafisket på Erstan har Rajamäki med olika forskare kunnat samla information om strömning utan avbrott sedan 1980-talet. Samarbetet med fiskare har varit fundamentalt för forskningen. Utan dem hade forskarna inte kommit fram till den kunskap de har idag. Analysen, som baserar sig på data om fiskpopulationen över ett så pass långt tidsspän, är unik till och med internationellt.

– Klimatförändringen har påverkat strömningen. Temperaturen i Östersjön har

stigit och salthalten minskat. Salthalten i Skärgårdshavet är nu cirka 5-6 promille. Den lägsta salthaltnivån i vilken strömningen kan föröka sig är runt 2-3 promille. Sperman rör helt enkelt inte på sig i sötvatten och rommen blir därför inte befruktad. Om salthalten i Östersjön fortsätter att sjunka, vet vi inte vad som kommer att hända, förklarar Rajamäki.

För att kunna testa olika hypoteser och få bekräftelse på en del resultat från naturen skulle det vara intressant med experimentell forskning. Tyvärr säger Rajasilta att strömningen är en extremt känslig fisk. Det är tydligen svårt att behandla strömningen utan att förorsaka den stress, vilket gör experimentell forskning väldigt utmanande.

Rajasilta säger att hon uppskattar Skärgårdshavets forskningsinstitut, som har satsat mycket på strömmingsforskning. Enligt henne är det givande att få jobba på Själo och liknande forskningsstationer, där forskare i olika åldrar och från olika discipliner kan jobba gränsöverskridande med varandra. Dessutom byts kunskap nästan som förbigående på sådana platser.

– Jag har trivts mycket bra som forskare. Det är viktigt att ha trevligt samvaro med kollegor och inte bara slava och slita. Man måste också ha roligt på jobbet, på det sättet räcker ens egna resurser mycket längre.

FAST I DAGENS LÄGE lär discot på Sjalö vara mera befolkat av spindlar än forskare. Rajasilta säger att hon inte riktigt vet vad dom som jobbar där gör på kvällarna. Institutets verksamhet har också förändrats mycket sedan 1970- och 80-talen. Efter att Åbo Universitet år 2016 köpte det som utgjorde basen till Skärgårdshavets forskningsinstitut från Suomen Yliopistokiinteistö Oy, och restaurang- och övernattningsservicen utarrenderades till ett privat företag, måste även forskarna boka övernattnig på Sjalö via detta företag. I samma veva öppnades även en större gästhamn i den hamn, som dittills endast varit i forskningsinstitutets användning.

– Inte alla forskare och studerande har möjlighet att betala hotellpriser. Säkert påverkar det forskningens popularitet bland dem som kunde ha nytta av att genomföra forskning på Sjalö, säger Rajamäki.

För Rajasilta är Sjalö fortsättningsvis ett väldigt unikt ställe som kombinerar kul-

Kari Ranta-Aho och Marjut Rajasilta markerar strömningar på 1980-talet. Foto: Gunnar Aneer

tur och natur, och hon fortsätter att besöka ön några gånger per år i forskningssyfte.

– Det är alltid härligt att komma till hit, Sjalö är en otroligt vacker ö! Mest gillar jag hösten. Fast då har strömningen simmat bort till sin arbetsplats, skrattar hon.

JULIA AJANKO

är geograf och fotograf som bor på ön Brännskär i Nagu. Julia är styrelsemedlem i medborgarorganisationen Finlands öar rf.

j.ajanko@gmail.com

ARTIKELFÖRFATTAREN

Svenska

kulturfonden

DENNA ARTIKEL ÄR PUBLICERAD MED STÖD FRÅN SVENSKA KULTURFONDEN

Minnen från två ÅA-kurser på Sjalö på 1970-talet

Text och foto: Tore Lindholm

Från och med mitten av 1970-talet skulle alla biologistuderande vid Åbo Akademi gå en kort grundkurs i ekologi, för approbatur i allmän biologi. Till den hörde vanligen exkursioner, fältarbete och en del enklare analyser. Då antalet deltagare var rätt stort var det närmast otänkbart att utnyttja Husö biologiska station, som hade begränsat med utrymme. Tack vare sina större utrymmen var Sjalöstationen ett alternativ. Att professor **Erkki Leppäkoski** hade ett förflutet där gjorde förstås saken enklare.

Våren 1976 höll jag en kort specialkurs i limnologi, som inkluderade en undersökning av Pargas sötvattenbasäng där flera ÅA-studerande var i beråd att göra examensarbeten. Av någon orsak blev det aktuellt att förlägga en del av kursen till Sjalö, där man lovade fixa båttransporter. Den 10 maj for jag sälunda med åtta studenter till Nagu med 06.50-bussen. Det var hyfsat väder, men det var kallt i vattnet och på havet. Efter förberedelser och föreläsningar så blev det fältarbete den 11 maj. Vi åkte från Sjalö till slussen i Pargas och hade en roddbåt på släp. Det var ett bestyr att få roddbåten över vägbanken, för slussen var ur bruk. Alla gjorde sedan de planerade arbetena i tur och ordning på insjösidan. Medan vi sysslade där hade skepparen gjort kaffe och annat gott i båten på havssidan. Det uppskattades mycket. På minussidan kan nämnas att en dam i

ett hus i närheten tyckte att vi förde för mycket oljud. Det tyckte inte studenterna.

På Sjalö gjordes ännu vattenanalyser och experiment med sjövattnet, såsom produktionsmätningar med C14-metoden. Ett par glasflaskor tappades då i sjön och de finns väl kvar i bottenlammet på många meters djup. Det mesta lyckades ändå väl, och det blev en kursfest som jag inte hade planerat. Den 12 maj på kvällen var vi åter i Åbo och kunde fortsätta med vissa arbeten på Gadolinia. Hela kursen gick ändå med ganska blandade känslor. Studenterna var det inget fel på, men min far hade dött den 5 maj och några dagar efter kursen skulle det bli begravning.

MIN ANDRA kurs på Sjalö inföll i maj 1977. Totalt 13 studenter deltog och FM **Karl-Erik Storberg** var med som assistent. Alldeles enkelt var det inte att komma igång nu heller. Vi åkte turbuss kl. 09.10

Studeringe på limnologi-kursen 1976 återvänder från Pargas i Sjalö-båten. Personer på bilden (från vänster): Elisabet Palenius, Gunilla Sjöblom, Kjell Nybacka, Per-Erik Lax, Karl-Henrik Stuns (nederst), Camilla Backman, Ole Ahlbäck och Carita Nybom.

från Åbo. I hamnen i Nagu avhämtades vi med en av Sjalös båtar. När vi installerat oss på Sjalö och kollat arbetsutrymmena var det redan drygt lunchdags. Det fanns ju mycket spännande att se på Sjalö.

Kursarbetena gjordes i två grupper. Vi hade korta introduktioner, gjorde provfiske, analyser av strand- och bottenfauna och några vattenanalyser. Trots den korta kurs-tiden hann vi se ett och annat i fråga om väx-

ter, smådjur och plankton. Därtill besökte vi träkyrkan med intendent **Aatos Petäjä** från Sjalö som guide. Kost och logi kostade 30 mark per person. Därtill kom bussresorna. En resultatgenomgång gjordes senare i Åbo. Jag minns att jag genast efter kursen skulle åka med MS Kapella från Näden-dal till Åland för fältarbete som gällde mitt doktorsarbete vid Husö biologiska station.

ARTIKELFÖRFATTAREN

TORE LINDHOLM

är docent och pensionerad lektor i växtbiologi (Åbo Akademi, miljö- och marinbiologi)

tlindhol@abo.fi

Framstående fästingforskning på ön

Text och foto: Julia Ajanko

Artikelförfattaren Julia Ajanko kan inte bestämma sig för om fästingens liv är fascinerande eller väldigt långtråkigt - för det mesta gör de inget annat än väntar. På Sjölo finns det mångårig expertis om fästingar. Här hittades fästingar med borrelia första gången år 2000. På grund av detta startades det år 2012 ett större tvärvetenskapligt forskningsprojekt med Åbo universitets biologiska institution och institutionen för biomedicin.

medeltal lever fästingen två till tre år, men den kan också leva mycket längre. Fästingen genomgår tre olika stadier i sin utveckling. Under sin livstid suger hanen blod två gånger; före den utvecklas från larv till nymf och en gång till för att kunna utvecklas från nymf till en vuxen fästing. En befruktad hona behöver blod ännu en tredje gång före

den lägger upp till 2000 ägg. Efter detta dör honan. Emellanåt sitter fästingen någonstans i skuggan och väntar. Den flyttar sig inte, utan väntar bara på att ett lämpligt värdjur för följande bloddos ska passera.

I FINLAND förekommer det tre till sex olika fästingarter. Bland dessa finns det två arter som biter människan: vanlig fäs-

ting (*Ixodes ricinus*) och tajgafästing (*Ixodes persulcatus*). Ibland hittas det även andra fästingarter som kommer till Finland till exempel med flyttfåglar. Oftast kan dessa arter dock inte övervintra i Norden.

DETTA ENKLA LEDDJUR HAR blivit ett fruktat hot speciellt i skärgården, även om det idag finns stora mängder fästingar också i städer. Enligt forskardoktor **Jani Sormunen** från Åbo universitet finns det fästingar nästan överallt där det finns lämpliga värdjur, såsom fåglar, gnagare, hjorddjur, mårdhundar och människor. På Sjalö hittades det fästingar med borrelia första gången år 2000. På grund av detta startades det år 2012 ett större tvärvetenskapligt forskningsprojekt med Åbo universitets biologiska institution och institutionen för biomedicin. Forskarna vill bland annat ta reda på i hurdana habitat fästingarna trivs och varför, följa med hur populationens storlek utvecklas och undersöka om det kommer nya patogener med i bilden.

Forskningen startades på Sjalö, men idag är Sjalö en del av en större forskningshelhet och data samlas in i hela

Finland. Enligt Sormunen, som koordinerar forskningen, är fästingforskningens omfattning helt unik för Finland. Innan 2010 hade det kommit ut endast cirka 20 publikationer med fästingen i fokus.

På Sjalö finns det 15 forskningslinjer där man samlar in data om fästingarna varannan vecka, ungefär från april till oktober. Det finns tre linjer i fem olika habitat: barrskog, lövskog, äng, alskog och betesmark. Insamlingsmetoden har varit densamma sedan 1940-talet. Man fäster en vikt på ett vitt lakan med storleken 1m x 1m, och drar sedan lakanet över vegetationen 10 meter i taget. Efter detta räknas alla fästingar som har fastnat på lakanet, och samlas i en burk. Burken skickas till Åbo för vidare undersökningar av fästingarnas DNA. Sormunen skulle egentligen vilja komma ifrån habitatstanken. Enligt honom är det viktigare att forska i var det finns värdjur och skyddsplatser för fästingar, eftersom det är viktigare för deras överlevnad. Till exempel har man nu oväntat hittat mest fästingar i barr- och blåbärskog, för där hittar de skugga och skydd. Fästingarnas värsta hot är värme och torka.

UNDER DE SENASTE åren har mängden fästingar ökat i rask takt vid alla fältstationer. Forskarna är enhälliga om att klimatförändringen är en orsak till detta. Varmare höstar och mildare vintrar har lett till kortare perioder med snötäcke. Fästingen har därmed längre tid på sig att hitta värddjur och föröka sig. Också värddjuren drar fördel av kortare tid med snötäcke, vilket leder till ett ökat antal lämpliga värddjur. De ökade mängderna fästingar i skärgården beror enligt Sormunen på att djur ofta samlas nära strandområden, och dessutom lever djurpopulationerna närmare varandra på öar. På Sjalö har antalet vitsvanshjordar och mårhundar ökat, vilket delvis förklarar det ökade antalet fästingar.

Samtidigt som fästingantalet har ökat, har också förekomsten av borrelia-bakterien blivit allt vanligare. Mellan 10–30 procent av fästingarna bär på borrelia, hos vuxna

fästingar förekommer den oftare än hos de yngre individerna. TBE-viruset (Tick-born encephalitis/Fästingöverförd hjärninflammation) är mycket mera sällsynt, och finns oftast koncentrerat på små områden. Även på dessa områden är det endast 0,5–1 procent av fästingarna som bär på viruset. Fästingen smittas av sitt värddjur, men alla värddjur bär inte på borrelia eller TBE-virus. Till exempel sorkar och trastar smittar fästingar, medan det finns bevis på att hjortdjur till och med kan rena fästingar från sjukdomar. Enligt Sormunen anser forskare i allmänhet att ju fler värddjursarter det finns, desto färre fästingar sprider infektioner i och med att alla arter inte bär på sjukdomar.

PÅ SJÄLÖ finns en nötlund där TBE-viruset förekommer. I denna lund finns det knappt någon vegetation på marknivå - på grund av detta söker alla fästingar oberoende ut-

vecklingsstadium mat på samma höjd. Sormunen berättar att TBE-viruset behöver ganska specifika förhållanden för att sprida sig. Men just på ställen där det samtidigt förekommer fästingar på olika utvecklingsstadier som äter nära varandra, till exempel bakom sorkarnas öron, sprids viruset lättare.

I Finland insjuknar cirka 60–80 människor årligen i TBE. Av borreliainfektioner rapporteras mellan 5000–6000 i Finland och runt 85 000 i hela Europa. Många infektioner blir dock inte rapporterade och siffran från Europa är bara indikativ, eftersom alla länder har lite olika system för rapporteringen. Antalet insjuknade i både borrelia och TBE har i alla fall stigit i Europa liksom i USA, förklarar Sormunen.

JUST NU försöker forskningsgruppen reda ut om det redan finns eller om det kommer att finnas naturliga fiender för fästingar i Finland. Det har hittats spår av en fästingparasit,

Ixodiphagus hookeri, i Sjalöfästingens DNA, och nu forskas det aktivt i om denna parasit kan finnas i större utsträckning i Finland. Men parasiten är så liten att man inte ens ser den, vilket gör forskningen ganska krävande. Myror är ett annat aktuellt forskningsobjekt. Enligt Sormunen äter myror vad som helst, och det skulle vara förvånande om de inte åt fästingar. Ännu har det inte hittats bevis för detta, men man har upptäckt att det brukar finnas färre fästingar nära myrstackar. Varför vet ingen ännu, så forskningen fortsätter.

Enligt Sormunen funderar folk ofta på om det finns något nytta med fästingar, men det finns inget svar på det heller. Fästingens existens kan till exempel ha något att göra med att begränsa en viss djurart. Fästingantalet har åtminstone ökat så mycket att Sormunen tycker det vore väldigt konstigt om inget djur åt dem. Så det verkar kanske finnas lite hopp för framtiden, om man vill tänka så.

JULIA AJANKO

är geograf och fotograf som bor på ön Brännskär i Nagu. Julia är styrelsemedlem i medborgarorganisationen Finlands öar rf.

j.ajanko@gmail.com

ARTIKELFÖRFATTAREN

Svenska
kulturfonden

DENNA ARTIKEL ÄR PUBLICERAD MED STÖD FRÅN SVENSKA KULTURFONDEN

Fältstationer i Finland

FORSKNINGSINSTITUTET PÅ SJÄLÖ

är en av ett tiotal biologiska forskningsstationer runtom i Finland. De flesta av dem fungerar som regelrätta forskningsstationer, medan forskningen på andra ställen är del av en större helhet, såsom på Skärgårdscentrum Korpoström. Aktiviteten på stationerna varierar också väldigt mycket, några har verksamhet året runt och någon enstaka hyser numera endast några fältkurser per år.

På hemsidan researchstations.fi kan man läsa mer om de olika stationerna. I nästa nummer av Skärgård (4/2019) ingår en längre artikel om Åbo akademis biologiska station Husö, som grundades år 1959 på Åland. I år fyller Husö biologiska station alltså 60 år.

Pia Prost

Lapplands forskningsinstitut Kevo (Åbo universitet, ÅU) ■

■ Kilpisjärvi biologiska station (HU)

Värriö forskningsstation (HU) ■

Oulanka forskningsstation (UU) ■

■ Bottenhavets forskningsstation
Ulkokrunni (Uleåborgs universitet)

■
Konnevesi forskningsstation (Jyväskylä universitet, JU)

■ Hyytiälä skogsstation (Helsingfors universitet, HU)

■ Lammi biologiska station (HU)

■ Husö biologiska station (Åbo akademi, ÅA)

■ ■ Skärgårdshavets forskningsinstitut Själö (ÅU)

■ Skärgårdscentrum Korpoström (ÅA)

■ Nätö biologiska station (HU) ■ Tvärminne zoologiska station (HU)

Skärinytt är till för alla som vill puffa för olika evenemang av allmänt intresse i våra olika skärgårdsområden. Skicka gärna information om ditt evenemang till adressen tidskriftenskargard@gmail.com. Notera att Skärgård nästa gång utkommer i början av december, deadline cirka en månad innan.

5 oktober Skärgården - varthän? i Korpo

En framtidsdag med start kl. 10 i Skärgårdscentrum Korpoström. Medverkande bl.a. nationella skärgårdsdelegationens nya ordförande, riksdagsledamot Sandra Bergqvist, och specialsakkunnig Ann-Sofi Backgren. Huvudtemat är det skriande behovet av inflyttning och skärgårdens inflyttningsfestival som ordnas i västra Åboland i september 2020. Kostnadsfritt, men deltagarna står själva för lunch och middag till självkostnadspris. Efter seminariet traditionell skördefest (se nedan).

Anmälningar senast 30.9: <https://survey.abo.fi/lomakkeet/11755/lomake.html> eller till merja.fredriksson@luukku.com

Arr. Skärgårdsinstitutet vid ÅA och Korpo kulturgille

5 oktober Skördemiddag vid Skärgårdscentrum Korpoström

Traditionell skördefest med god mat, dans och mycket musik bland annat från Brunskär. Busstransport ordnas.

Anmälan senast 30.9 till merja.fredriksson@luukku.com

Arr. Skärgårdsinstitutet vid ÅA och Korpo kulturgille

21 och 22 oktober
Föreläsning om bondeseplatsen i
Kvarkenområdet

Professor Fredrik Elgh från Umeå föreläser bland annat om bondeseplatsen i Kvarkenområdet på 1800-talet. Den 21 oktober på Malax-Korsnäs medborgarinstitut på Kvarkens båtmuseum, och följande dag den 22 oktober på Världsarvsporten (vid Replotbron).

Mer information: mi.malax.fi

30 oktober kl 9-16
Skärgårdspolitiskt seminarium

Skärgårdskommissionen vid Egentliga Finlands förbund ordnar ett skärgårdspolitiskt (mini)seminarium på Villa Lande i Kimitoön onsdag 30.10. Dagen inleds kl. 9 med en aktörträff där skärgårdens talrika aktörer får presentera sig och berätta om sina aktualiteter. Själva seminariet börjar kl. 13.

Mer info:
skärgårds- och landsbygdsombudsman
sami.heinonen@varsinais-suomi.fi

25 - 30 november
Sent i november

Bokstavligen "Sent i november" ordnas en framtidsvecka i skärgården, på Houtskär. Föreläsningar, skill sharing, heliga danser, lyktfest, konsert, matsvinn, skogsbadspromenad med mera finns på programmet.

Mera info på Facebook och av Kristiina Rainio (044-255 8505).

29 november
Forum för skärgårdsforskning

Höstens Forum för skärgårdsforskning på Skärgårdscentrum Korpoström arrangeras med spetsforskningsgruppen Havet vid Åbo Akademi, och ska handla om förhållandet mellan natur-djur och människa-natur, specifikt i havsmiljö.

Mer information: www.biosfar.fi

Arr: Skärgårdsinstitutet vid ÅA, HAVET vid ÅA, Skärgårdshavets biosfärområde

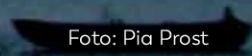

Foto: Pia Prost

*Även i skärgården
kan du avlägga
nätkurser!*

öppna vid Åbo Akademi
universitetet

www.abo.fi/opu

Gosmos Factory Ab
ombryter tidningen
Skärgård
gosmo.fi

Prenumerera på Skärgård

Tidskriften Skärgård dokumenterar det mest unika område vi har i vårt land. Även ur ett internationellt perspektiv utgör våra levande skärgårdssamhällen ett kulturarv.

Prenumerera på tidskriften eller ge den som gåva - en julklapp som räcker hela året! Fyra innehållsrika nummer kostar endast 46 euro.

Beställ via www.skargard.fi eller kontakta anita.julin@abo.fi, +358-(0)50-4096403

Stubben. Foto: Maria Sjöblom

Lotsar, läkare, länsmän, postutdelare, "kommunalare"... Gemensamt för dessa var att de alla var anställda av någon myndighet. Nästa nummer kommer bland annat att handla om tjänstemän i skärgården genom tiderna. Hit hör även fyrvaktarna. Stubbens fyr, fotograferad av **Maria Sjöblom**, ligger fem kilometer utanför Monäs i Munsala, Österbotten. Fyren står på Lillskäret, medan det på Storskäret, den äldre och större ön, finns en 16,8 meter hög båk av trä och en liten lotsväktarstuga från 1850-talet. Läs mer om Stubben, dess fyrvaktare och andra tjänstemän i nästa nummer av Skärgård, som utkommer i början av december.

Vi är tacksamma över alla våra trogna prenumeranter genom åren! Utan er ingen tidskrift, naturligtvis. Så trots att det ännu är ett par månader till december, vill vi påminna om att en årsprenumeration som julgåva alltid inkluderar ett nummer på köpet att slå in som julklapp.

Tills dess önskar vi en fin höst!

Pia & Nina

Skärgårds redaktion

Sista bilden